

A TÁRSADALMI SZERVEZÉS ÉRTÉKE.

A szervezés mibenlétének kérdése mint társadalomfilozófiai probléma. — 1. A szervezés gondolata. — 2. Spann elmélete. — 3. A szervezésprobléma mozzanatai. — 4. Célproblémák. — 5. Személyi viszony-problémák. — 6. A mesterséges és természetes szervezetek viszonya. — 7. A szervezés és a nagyságméret problémája. — 8. Következmények a szociálpolitika problematikájára nézve.

Már többen mondták korunkat a „szervezés századának“. Kétségtelenül általános nézet az, hogy a szociális problémák egy lezős nevezőre hozva oldhatók meg: szerveznünk kell az egész társadalmat; jólétünk, boldogulásunk egyenes arányú a szervezettséggel. E szerint maga a szervezettség — úgy látszik — a legfőbb társadalm szerkezeti érték. Ami szervezett, társadalmi kifejltség és erőteljesség szempontjából kifogástalan, viszont mindaz kezdetleges és javításra szoruló, ami szervezetlen.

Jellemző kor-tünet az is, hogy a nagy szervezők mind tekintélyt kapnak állami életben s az autonóm társadalmi élet mozgalmáiban. A nép olykor szinte misztikus varázsvesszőt lát egyesek kezében, s alig találunk országot, hol. ne jutna el a tömeg egy-egy nagy szervező áhítatos tiszteletéhez. Nagy egyének személyes varázsa, úgy látszik, a szervezés munkájára is átsugárzik, s a szervező munkát magát kiemeli ügyességi-technikai jellegéből, magasztosságot kölcsönöz neki. A szervező erő legtöbbször egyénijén akkumulálódik s így természetes, hogy egyik országban egy Bismarck-kultusz, másokban egy Széchenyi-, harmadikban egy Lenin-, vagy Mussolini-kultusz található fel, több-kevesebb joggal utalva egyetemes történeti szerepükre és jelentőségükre.

Az egyéni szervező erő mellett a *szervezés* anonim hatalma csillog elénk századunkban: várvavárt panacea, s bizonyára elmondhatjuk b. Eötvössel: „A nép . . . bizonyos szavakat szokott iölkapni, melyeken a hit egész buzgalomával csügg. Ha egyszer kimondott egy ilyen szót, bennfoglaltatik abban mindaz, amit jónak «s igaznak tart, ahhoz csatlakozik minden reménye“.¹ Az ily esz-

¹ A 19. század uralkodó eszméi. (Összes munkái XV. köt.) III. 11. 1.

me tömeglélek zászlója, jelkép, mely a legkülönbözőbb törekvéseknek lehet a foglalatja. Látni fogjuk, lehet-e a „szervezés“-funkció teherbírását oly nagyra tekinteni, hogy megfeleljen minden várakozásnak.

A *szervezés* középponti kérdésében többféle kérdés van együtt, mire már kezdetben utalhatunk. 1. Szervezésről beszélünk; akkor, midőn társadalomalakító, azaz közös célra irányító munkával egy társas organizációt létrehozunk. Ez a *részleges szervezés*, vagy szervezet-alakítás munkája. Ilyen problémát old meg egy társadalombiztosító intézet.

2. Szervezés tárgya lehet az „*egész*“ társadalom, egy nemzet,, egy nemzetekből álló csoport, avagy az emberiség. Ez az *egyetemes szervezés* területe. Ilyen problémát remél megoldani pl. a, Nemzetek Szövetsége a világbéke biztosítása terén.

3. Szervező munkáról beszélünk akkor is, amidőn nem új szervezet létesítéséről van szó, minő egy társadalombiztosító intézet, sem egy világszervezet nemzetközi-tágasságú programjáról, hanem csupán arról, hogy meglévő szervezet jobb összeműködést, nagyobb átütő erőt nyerjen s gyors munkamódszerekre idegződjék be. Ezt ma többnyire *racionalizálásnak* nevezzük, ami nem több, mint szervezet-javítás. A *szervezet-alapító* munka s a *szervezet-alakító* munka egymáshoz közel állanak s így nem lehet különösebb kifogásunk azon nyelvhasználat ellen, mely mindkét tényszerűségről szeret szólni.

Nemcsak a gyakorlat, hanem az elmélet elé is nagy nyomatókkal lép a szervezés problémája. Ha a társadalomfilozófia meghatározásai közül a legközelebb fekvőt választjuk ki, (mely éppen ezért nem a legteljesebb is), azt mondhatjuk, hogy ez a diszciplína „a. társadalom *szervezésének* legvégső irányelveit (illetve értékbírálati alapjait) adja elő“.

Három kérdésünk van ezen az alapon: mi a társadalom, mő a szervezés, mik a végső irányelvek. 1. Ha már birtokunkban vannak azok a jelenségleírások, melyek feltárják előttünk a társadalminak mondott jelenségek tágas körét s ezzel körüljártuk azt a kört, amelyben „társas“ jelenségek találhatók, meg kell találnunk ama mozzanatok középpontját, a „társadalmi“ lényegét. Ez a feladat is társadalomfilozófiai; Sauer és mások a kérdés feje fölött siklanak át. Itt csak érinteni tartozunk azt a kérdést, hogy e probléma megelőzi a tulajdonképeni szociológiai kérdésfeltevéseket. Újabb szóval minden szociológia egy lényegtani (uszológiai)² kérdés megoldását tételezi fel, mert máskép minő alapon tudhat-

² Usia: gör. = lényeg.

nók, — nem idői kutatásmenet, hanem logikai sorrend szerint — már eleve általános határozmányokkal társadalminak *minősíteni* az előttünk álló tényt, hogy aztán a már „társadalminak“ tartott tényt tüzetes kutatás tárgyává tehessek? Ezen a ponton a szociológiának a társadalomfilozófiától való függése kétségtelen. 2. A társadalomfilozófia vizsgálni tartozik a társadalomszerkezet érték-Bírálati alapjait, mely nyilván a társadalomfilozófia *axiológiai* feladatkörét teszi ki. 3. Vizsgálja végül azt: miben áll a szervezés egyáltalán. Társadalom, végső irányelvek és szervezés a három társadalomfilozófiai problémakör, melyből ez a kérdés: *mit jelent társadalmat szervezni*, nyilván nem maradhat ki, sőt ez sui generis társadalomfilozófiai kérdés és — nem társadalompolitikai, hiszen ez utóbbi már nem a szervezés *mibenlétével*, hanem *mikéntjével* foglalkozik.

A szervezettség közfelfogás szerint társadalmi erő és egészség állapota, s ha ez tudatos már a köztudat szerint is, valamint az elméleti probléma állása hasonlóképp világosan erre mutat, jogosan azt gondolhatnák, hogy az irodalom ezzel a kérdéssel régóta Iriváló figyelemmel foglalkozik. Éppen az ellenkező áll előttünk: a szervezés mibenlétének irodalma nincs,³ csak mikéntjére nézve vannak konkrét javaslatok.⁴

A szervező munka *mibenléte* önálló probléma a mikénttel szemben. Amidőn a szervezés nem jutott el a kívánt eredményekhez, hallgatólagos következmény az, hogy a szervezés *iránya*, vagy *eszközeinek* megválogatása volt a helytelen. E felfogás, azt Tiisszük, nem jár elég mélyen. Fel lehet keresnünk azt a mélyebb problémaréteget, ahol már azt tehetjük problémánkká, vajjon a szervezés *természeténél* fogva nem hord-e eredménytelensége-

³ O. Spann (Handw. d. Staatswissenschaften csak a 4. kiadásban), ki meg-erősít bennünket abban, hogy nincs erre vonatkozó számottevő irodalom. Spann „*Organisation*“ cikke az első rendszer, melyben persze az ő sajátos szociológiáját kivonatossan összetömörítve adja elő.

⁴ Úgy látom, Fr. Klein volt osztrák igazságügyminiszter sajnos nem szociológiai könyve volt az első, mely valóban általános nézőpontokból igyekszik az egész kérdést áttekinteni a bécsi egyetemen 1912/13-ban tartott előadásaiban: *Das Organisationswesen der Gegenwart*. Utána ismét alig néhány nagyobb, Spanntól csodálatosképp nem említett munkát jegyezhetünk fel: A. Bogdanow moszkvai egyetemi tanár munkája: *Allgem. Organisationslehre* (Tektologie). 1926. J. Plenge (münsteri tanár): *Drei Vorlesungen über die -allgem. Organisationslehre, 1919*. R. Ermann, *Grundlagen einer Organisationslehre. 1921*. von der Pfordten: *Organisation, Wesen u. politische Bedeutung*. 1917. (kis mű). K. Lechtape jó cikke: *Organisation*, Staatslexikon (d. Görres des.). 5. kiad. 1929. III. 1742. 1.

Itt is magában, azaz nemcsak a szervezés iránya lehet elhibázott, hanem bizonyos esetleges *tragikum forrása az, hogy egyáltalán szervezési aktus folyt le*. Nemcsak emberi erőnk folytán lehet korlátozott a szervezés, hanem látni fogjuk, természeténél fogva jár úgy jó, mint káros eredményekkel. Ez jelenlegi problémánk; nem több (szociálpolitikai), és nem kevesebb (technikai) Jelen-cikkünkben mint alapvető, *társadalomfilozófiai* kérdést vesszük szemügyre a szervezés *mibenlétét*, s annak ebből folyó értékét,

1. A szervezés gondolata.

A szervezés nem más, mint a társadalom mesterséges alakítása; eredménye nem lehet más, mint mesterséges alakulat. Szervezés tehát kettőt jelenthet: 1. valaminő természetes alakulat *átalakítását* mesterségesé; 2. jelentheti mesterséges alakulat *létrehozását* eddig kapcsolatba nem hozott elemekből. Mindkettő szándékot tételez fel, amely mögött áll egyrészt az a feltételezés, hogy a társadalom egyáltalán alakítható, vagyis emberi beavatkozások útján lényegében formálható, másrészt az emberi értelem hivatott arra, hogy a társadalom alakulását ellenőrizze, s benső racionalitását a társadalomnak átadja. Mindkét gondolat a történeti fejlődés eredménye. A görög szellemtörténetből kinyomozható, hogy a primitív elme a maga fizikai környezetét adottnak, változtathatatlanak tekintette. „így vannak a dolgok“, avagy „Istentől rendeltetve ez a világ alkata“ — az e fajta gondolat, vagyis a fennállónak differenciálatlanul *normatív* elgondolása a kezdet. A milieu adottságának gondolatát lassan törli át az a gondolat, mely szerint a milieu alakítható valami, azaz *műtermék* lehet egyáltalán. Ugyanez a lépcsőfok mutatható ki a társadalmi milieure nézve is, melyet, bárminő vonzó kérdés is, a szellemtörténet lapjaira kell átutalnunk.

Két, új stádiumot jelző gondolat tűnik ezzel elénk. Az egyiket a *milieu plaszticitása* gondolatának mondjuk. A társas környezet átalakítható, gyúrható, önthető massa. A másik a *milieu racionalizálhatóságának* gondolata: a társadalom úgy alakítható át, hogy az éppen ésszerű formát ölt, az ész kívánalmaihoz igazodik. Ezen a két gyökérszálon táplálkozik a szervezés örök alapgondolata. Nem logikai következtetések fonálán bontakozik ki természete-

⁵ A szervezettség fogalmáról akkortájt ennyit mond egy tipikus gondolkodó, Christian Wolf: *Organicum dicitur corpus, quod ví compositionis suae ad peculiarem quandam actionem aptum est* (Cosmologia, § 274. id. Eisler; Wörterb. 1929-iki kiadás. II. 358).

tesen, hanem mint minden áttörő gondolat, erős válságok emocionális talajából serken ki. Nem a történeti-idői *menet*, a konkrét alakulás, hanem a lépcsőfok, a *stádium* szempontja érdekelt itt bennünket — ez is csak elméleti igényünkhöz képest.

Mikor a milieu-plaszticitás gondolata megered, két tényező küzd egymással: a személyes uralom és-hybrise és a személytelen norma uralma. Ez utóbbi az elsővel szemben lép fel — az „akaróméinál szemben a „tartozunk“ gondolata — akkor, amidőn a természetjogi elgondolás kezdi hallatni évezredek óta sürgető szavát. A görög, a római, a középkori természetjogi gondolkodás periódusai mellőzésével az újkori természetjogra fordítsuk tekintetünket. Ennek a legfőképp 17. századi mozgalomnak köszönhető a mai gondolat, hogy a társadalom egészében szervezhető. Az első mesterséges alakulat, mely éppen racionális termék: az állam. A természet jogász nem fogadja el a fennálló hatalmi viszonyt. Célja jogalapot mutatni ki új, *követelt* viszonyformák számára, mely viszonyforma: 1. az egyenlőség, 2. a „rólunk beleegyezésünkkel“ követelményeiben van meg. A pusztá hatalmi parancs egyoldalú akaratszilyvánításán alapszik. Törvény az, amit az uralkodó akar, jogszabály = voluntas principis. Az ily állapot egyszersmindenkorra kettéválasztja a normaadót és a normacímzettet. Ennek tagadása hajtja, lendíti és hevíti a természetjogot, amely hirdeti: van valami magasabb tényező emberek fölött, ami érvényességet ad a szabálynak, ami minden személyes igényt igazol vagy elvet, ami nem személyes, hanem személyfölötti jellegű. Nem ember kötelez embert, nem *egymást* kötelezzük, hanem valami norma kötelez egyformán és mindenkit.

Itt lép előtérbe a hatalmi parancs és parancs-címzett *viszonyformája* helyett követelt, új, egyenlőségi viszonyforma, mely az újkor legnagyobb szellemi forradalma. A természet jogászok gondolkodásából kiáramló meggyőződés az, hogy *van* mindenkit — a mindenki előtt de facto ott álló normaadót: a fejedelmet is — kötő imperszonális értékvilág. Minden földi halandó csak normacímzett és nem több — az egalitárizmus ezzel indul el hódító útjára.

Ezzel azonban tovább is halad az elmélet a maga pályáján, amidőn a mindenki által várt új, egyenlőségi államban a tényleges normaadói keresi, amellyel szemben az előbbi imperszonále végre is csak norma értékforrdsa. A mesterséges konvenció, az állam életére nézve döntő — mindenekelőtt alkotmányjogi — szabály normaalkotója hasonlóképp mindenki: a nép. Ugyanakkor, midőn mindenki normacímzett (polgár), egyben mindenki normaadó is (törvényhozó). Itt is egalitárizmus áll elénk.

Miközben elképzelik az új, jogosabbnak hitt állam keletkezését (nem a történeti menet, hanem az értékigazolás a döntő), elképzelik, hogy mindenki szerződik, össзуverén jogait *egyformán* feladja, jogait átruházza egy — műalkotásra, ez ép egy „szervezett“ állam, oly organizáció, melyet mesterséges aktussal alakítottak. Az állam ily módon *raciónalis* organizáció lesz és a vita már — korunkig — csak az lesz, hogy a létrejövő (belpolitikai) békeállam tulajdonkép minő alkotmányjogi kiegyensúlyozottságot nyerjen. Az ősz-szerződés tulajdonkép egy hatalmas társas műszert teremtett meg, amelyet megteremtett és megtart az ősanarchiától való félelem, más szóval a békevágy. Ki kell emelnünk: a természetjogi elgondolású alkotmányos állam nem ismeri a tényleges államok történeti célokban való gazdagságát, nem ismeri az állám-célok egyes korok és stádiumok szerinti felépülését és sokféleségét, nem azt, hogy az állam mindig többfélekép *kiegészítő* szervezete egy-egy közösségi, szerves egésznek (közösségnek, társadalomnak). Amaz elgondolt „alkotmányos“ állam kiválókép *egy céljára beállított szervezet*; éppen az van meg benne, ami az egész elméletnek motívuma, lelki alapja s ezzel célja is: békesóvárgás, a hatalmi *túlsúly ellensúlya*. Minden így nyer értelmet. Ebbe az egy célba torkollik össze minden. A hadsereg békeinstrumentum, a törvényhozás béketeremtő, az egész közigazgatás egyensúlyozó szerv. Nem mondja, de sugallja az egész természetjogi elgondolásból kiszökkenő modern parlamenti állameszme a kiegyensúlyozás *egy-célúságát* (monoteliáját).

Az állam műtermék; az állam végeredményben egycélú (monotelikus) organizáció; az állam ésszerű alkotás, racionális produktum, szervezett egész. Maga az állam ilyennek megfestett ideáltípusa (amit a valóságot sokkal jobban szemügyre vevő szociológus bizonyára csak részben fogad el) — szuggesztálta a tömegeket: valóban mert ily államok máris vannak, az alapul vett eszmék üdvösek. Ez eszmék pedig: egyenlőség és szervező hit — oly hatóerők, melyek a racionalizmus századán áttörve, és ott megerősödvé csak a 19. században mutatták meg erejüket.

A 18. század a *l'homme-machine* gondolatához csakhamar hozzáépítette a *société-machine* gondolatát. írók, költők és tudósok alkotmányokat szerkesztettek, műterveket műszerkezetek számára. De míg kezdetben csak az alkotmánytervezés tűnik fel sajátos vonásaival, addig a 19. században két erős tényező — szervező egyén = liberális vállalkozó, és szocialista tömeg — már új téren kezd konstruálni: *gazdasági ősz-szervezés* terén.

Saint Simon kérdezi, hogy ha a forradalmi 18. század „a filo-

szófia százada“, s a következő század is a filozófia jegyében indul, minő nevet adjunk ennek a 19. századnak? Korunk a *szervezés százada*. (La philosophie du dernier siècle a été révolutionnaire; celle du 19.-ème siècle doit être organisatrice.“⁶) A szocializmus ép úgy szervezésre vágyik, mint ellenlábasa, a liberalizmus.

További szellemtörténeti kérdéseket itt mellőzve, mindenké-
előtt feladatunk legalább *egy* mai szervezéselméletet a maga egészében áttekinteni, hogy nyomban látható legyen: századunk vaj-
jon kifejlesztette-e és miképp leghatalmasabb eszméjének, a szervezésnek az elméletét.

2. Spann elmélete.

Spann legújabb munkája szerint „a szervezés . . . nem mechanikus szerkezetnek, nem mechanikusan rétegzett elemek szerkezeti összességének tekintendő, hanem oly cselekvés segédeszközeivel (javakkal) együtt vett összességének, amelyek mint cselekvések nem mechanikusan, hanem jelentéstelítetten, rangszerű módon függenek össze“.⁷ A szervező cselekvés maga nem akar célhoz jutni, hanem a cél elérését csak közvetve segíti elő, a szervezés „kivált“ bizonyos cselekvéseket. Egyes alkalomra irányul pl. egy előadás megszervezése; ez csak előkészítés. Maga a szellemi há-
lás az előadáson s ezzel egy szellemi közösség alakulására *nem* a szervezés eredménye. A szellemi közösség nem magából a szervező munkából nő ki. Külső cselekvésnek csak külső cselekvés az eredménye (Handlung kommt nur aus Handlung), szellemi közösség csakis szellemi közösségből ered (Gezweigung kommt nur aus Gezweigung).

I. Az organizálás abban áll, hogy 1. az összekapcsolandó cselekvéseket indítjuk, előidézzük (*veranlassen*), 2. az előidézett cselekvések számára utat törünk (*Wegbahnung*) és pedig a) *előkészítés* munkájával, t. i. mindazon körülményeket és feltételeket, melyek az egyesülendő elemek munkája részére szükségesek, meg-

⁶ *L'oeuvre d'Henri de Saint Simon*. Textes choisie par C. Bouglé. Alcan 1925. 76.

⁷ *Organisation*. Handwbuch d. Stw. 4. kiad. 6. köt. O. Spann mindenben az organikus jelleget festi alá. R. Erdmann (*Grundlagen einer Organisationslehre*, 1921.) kétféle szervezetet lát: természetes és mesterséges szervezet s ebben az „Organisation“ szó kettős jelentése tükröződik ki: tipikus morfológia-előtti álláspont. „Organisation ist der Inbegriff der Machnahmen, die sich mit der zielstrebenden Regelung des Verhältnisses von Mensch zu Mensch oder Mensch zum Gegenstand befassen (3. 1.). A „Masnahme“ máris, épúgy anint a „Zielstrebigkeit“ a mesterséges alakítás irányzatába mutat.

teremtjük, b) *befolyásoló* munkával magukat a működésnek induló elemeket szellemileg áthatjuk. Ez a befolyásoló munka is ket-tős, t. i. egyrészt megváltoztatjuk a beszervezett elemek szellemi állapotát (bi), másrészt ezeknek rangviszonyát, általában egymáshoz való Összefüggésüket (Gliederung, Eingliederung) megá-lapítjuk (b₂). Végül 3. az előidézett és bizonyos útra terelt alakulat *folytatólagos cselekvését* (Verstetigung) mindenkép biztosítani igyekszünk. Mindezek 1. külső körülmények (előadóterem, gyár-épület, gépek s hasonló) megszerzése, illetve előidézése, 2. toborzás és rangbeosztás, 3. állandósítás⁸ — miként szerzünk nem-látszik észrevenni — a szervezésnek tulajdonkép technikai mozza-natai, hacsak a rangbeosztás (Eingliederung) elvi háttérét nem emeljük ki a technikai mozzanatok köréből. A szervezés végre is: „cselekvést lehetővé tevő cselekvés“ (Handeln bewirkendes Han-deln) — ebben a szürke és tág formulában hangzik ki az elmélet lényege.

A szervezőnek tulajdonkép teremtő ereje abban van, hogy tö-megeket megindít (etwas Zutage reizen), s erkölcsi értéke abban van, hogy valaminő célt kiemel a lappangó célok közül s azt sajátos: energiával előmozdítja, míg a csupán gazdász⁸ csak szolgálja vala-mely cél elérésének, önmaga nem toborzó, és lendítő erő. A szer-vezés eredménye⁹, a „szövetség“ (Verband), amely a szervezet in-dividualisztikus kifejezése. Az ily szövetség elemei megmaradnak egyeseknek, akár egyes egyénekről, akár egyes cselekvésekről van szó. A szövetség elemei előzetesen meglévő, kész elemek. Ez Spann univerzalizmusa értelmében nem helyes felfogáson alapszik; az igazi univerzalista nem önálló részekből álló egészet, hanem „valódi egészet“ lát maga előtt, úgy hogy amaz egész „kitagozódik“. „Ta-gok szövetsége“ (Verband von Mitgliedern) szociológiailag tartha-tatlan elképzelés. Ezért 2. a szervezés eredménye *intézet* (An-stalt¹⁰), ahol nem önálló részek összeállítását szemlélhetjük, ha-nem egy alakulategésznek tekintjük azt, mely részegésszé és ré-szekké kitagozódik. Ez oly aktiv egész, amelynek aktivitása a szer-vezési aktusból kiárad s megmarad, nem pedig megmerevedett va-lami; ez utóbbi csak valaminő „berendezés“ (Einrichtung).

A társas szervezetnek részei könnyen kivethetők az előzők

⁸ Veranlassung, Wegbahnung mit Beeinflussung, Verstetigung — ezek a terminusok.

⁹ A „Wirtschaftler“ e szerint itt inkább csak a technikus lebonyolító sze-repét játssza.

¹⁰ Anstalt „oder Organisation“ — mondja több helyütt, A terminológia Schöfflere vezet vissza. V. ö. *Bau und Leben des sozialen Körpers* I. 142.

alapján. 1. Vannak organizáló¹¹ cselekvések, amelyekről ép szólunk (1, 2 ab, 3); vannak a szervezetnek javai, pl. helyisége, tőkéje, tagdíja, berendezése stb. 2. Van parancsoló *vezetősége*. 4. Vannak működési elvei. Spann sok figyelmet fordít arra, vajjon a jogszabályok s az állam tényleges életfunkciói fedik-e egymást. A normák nem cselekvések tényleges útját kijelölő szabályok, hanem — s e téren szembefordulunk felfogásával — pusztán „élettartalmak rangját“ jelzik, azaz nem is követendő szabályok, cselekvésintencionáltatások, hanem *értékítéleteket* követelők: magunk ezek alapján, tartozunk itélni; nézetünk szerint ezenfelül azok alapján cselekedni is. „A valóságban a jog s az állam nem fedik egymást, s általában a szervezet nem esik egybe a maga alapszabályával.“ Mindenesetre a szervezetek *cselekvéseinek* rendjét (Rangbestimmung) az alapszabályzat megadja, nemcsak *értékítéleteinek* rendjét. A jog megadja (megadhatja?) a szervezetek célját, a szervezés maga megadja tényleges működésének rendjét.¹² A szervezésben éppen az a teremtő jellegű, hogy a jog fölött és (bárminő) szabály fölött található, elő nem írt cselekvéseket a szervezés előidézi, vagy befolyásolja. A hadvezér nem a jog alapján, vagy valaminő szervezeti szabályzat alapján csoportosítja a csapatokat úgy, hogy bajtársi együttlétük alapján nagyobb erőt érezzenek magukban, s kedvet a harcra. Szunnyadó erők életrekeltése — ez az organizátor teremtő feladata. Az élet szabályzatokba bele nem foglalt feladatait a szervező oldja meg. Mindenesetre a jogász és szociológiai szempont különbözőségét szerzőnk jól észreveszi, s ha nem is ide tartozik az egész kérdés, itt is rámutathatunk arra, hogy a „panmiszticizmus“, mely szerint minden életmegoldás szabályzatok alapján megy végbe, ép ott mond csődöt, ahol látjuk, minőtüzes áramlat hat át egy szervezetet egy erőteljes szervező spontán energiájából kifolyólag. Der Staat, der die höchste Organisation ist, in der alle andern (potentiell) enthalten sind, geht schon deswegen über das Recht hinaus, weil er auch die Einheitserscheinung aller Organisation ist (769. l.). A gazdaság, mint minden célnál, eszközöket készenlétben tartó, segítő szerepre hivatott.

A magyar kifejezés tehát nem felel meg mindenben, de a német sem jó. A magyar „szervezet“ szónak *kétféle* értelme (természetes és mesterséges — organizmus és organizáció) szüntelen zavarokat hoz; ezért kerüljük itt is a Nyelvészeti újítás (szervezmény) lehetséges, de erősen szokatlan.

¹¹ Nem látom be, hogy organizált helyett miért szól Spann organizálóról.

¹² Während das Wertsystem der Satzung und des Rechts nur die Ziele des Handelns rangmäßig wertet, d. h. ordnet, gliedert die Organisation die bestimmten organisierenden (und keine anderen! — sic) Handlungen, veranlasst sie und bereitet sie vor (768. l.).

II. Spann érdekes, s önmaga elméleteiből a leggazdagabban adódó kérdéseket a szervezet *belső viszonyainak* vizsgálatánál fejti le. Ez a viszonytani vizsgálat azt törekszik igazolni, hogy a szervezésben mindig az egész társadalom rendi tagozódására irányuló indíték rejtőzik (ständischer Grundzug aller Organisation). Legfeltűnőbb az, hogy az uralkodó alapviszony a fölé és alárendeltség, amely sokféle formában látható, így parancsolóval szemben áll az engedelmeskedő, teremtő gondolattal telt egyénnel szemben az „utánzó”; a hagyományos „tekintély” követői is feltalálhatók a szervezetben, az előkészítő-tervező gondolattal szemben a követő és gondolatfelhasználó elem áll szemben.

A benső viszony jellemzői, „kategóriái” a következők: 1. Az organizáció alap jelleméből adódik, hogy hasonló elemeket össze tud foglalni, a hasonlók törekvéseit mintegy kimeríti. A szervezés „első kategóriája” az organizálandó elemek hasonlóságából eredő *összeférthetősége* (Verträglichkeit des zu organisierenden Inhalts). „Hogy egy viszonylag hasonló tartalom¹³ egy szervezet keretébe összefoglalt-e vagy nem, mindig minden szervezet életkérdése.” Egy cégbe pl. senki sem gondol összefoglalni szabókat, fűszereseket és színészeket. Egy modern szakszervezet, vagy kartell csak tűrhetően hasonlók összefogására gondolhat. 2. Az organizáció a hasonló elemek *teljes beszerzésére* törekszik, a társadalomban „hézagokat” nem tűr meg. Jól látható a kartellek alakulásánál, melyek csak akkor életképesek s erősek, ha a piacot kimerítik, Irimerítik továbbá a technikai lehetőségeket s latens versenyt ezzel lázárnak. Ugyanez a kizárólagosságra való törekvés — eme „második kategória” — látható egyházi szervezeteknél is. Nem elégszik meg a hasonló érzelműek összefoglalásával, hanem egyben az előtte idegenszerű szekták kiirtására, vagy elnémitására is azonnal berendezkedik.¹⁴ 3. Tekintetbe jó továbbá a *befelé való érvényesítő* és kategóriája. A szervezet tagjaival szemben teljes érvényesítő létre törekszik; bárminők is az akadályok, pl. különbözők az er-Tcölcsök, a faji tulajdonságok, a korszellem, az egyéni ellenállás, azokat lé akarja hengerelni büntetésekkel, folytonos ráhatással és

¹³ V. ö. alább a szervezet természetében lévő egycélúságot, mely alapja a Spann által tagadott mechanikus jellegnek.

¹⁴ Ehhez a belső szerkezeti jelleghez számíthatnák azt, hogy minden nagyobb szervezet idők folytán bizonyos *közjogi* jellegű állásra törekszik (ld. nálunk a társadalombiztosítót). Ennek sok esetben akadálya az, hogy a közjogi jellegre való törekvés motívuma nem a „teljes beszerzésre” való törekvés, tehát bizonyos erő jele, hanem (amire Spann nem utal) az állam támogató karjára áhító gyengeség kifejezése.

ezzerféle szervezeti szabállyal, illetve aktussal. 4. Szóba jönnek a belső alárendeltségi formák, mikről már szóltunk.

III. Spann elméletének legértékesebb — sajnos legtöredékebben előadott — része az, amely a szervezeteknek a „szellemi közösségekhez“, illetve az egész társadalomhoz való viszonyáról szól. Már maga az a tény, hogy a szervezet és a szellemi közösség viszonyát vizsgálat tárgyává tesszük, mutatja, hogy a kettő nem azonos. Nézetünk szerint a szervezet nem önmagából meríti eredeti szellemét és lendítő erejét, hanem rászorul oly természetes alakulatokra: „közösségekre“, amelyek kötetlenebb életformákban szükségképpen gazdagabb életet élnek, mint a pusztá organizációk. (Spann itt nem is mindig a *szervezet*, hanem inkább a *szervezés* viszonyát kutatja — mindkettő „Organisation“). Megállapítható, hogy a szervezet „a szellemi közösséget úgy *technikailag* (sic) lehetővé teszi. . . mint tartalmilag előmozdítja,“ (pl. összehozza az elemeket és neveli őket), „vizont a közösség a maga *eleven impulzusaival* (!) mindig támogatja és átalakulásra bírja az organizációkat“. ¹⁵ Ezt a viszonyt azonban nem találja következetesen érvényre jutónak. „Néha az *organizáció* a tulaj donkép teremtő* elem.“ Példái azt mutatják, hogy itt nem *szervezetre*, hanem *szervezőre* gondol, egyénekre, akik hatalmas bomlás vagy ellanyúlás után új életet öntenek az intézményekbe. Az ily hatalmas organizátorok olykor oly szervezeteket találnak maguk előtt, melyek tartalomban elvéhédhét testekként merevednek előttük. Minek van prioritása? Végeredmény az, hogy ugyanazon erő, mely a közösség alakítására tör, arra is tör, hogy azt „kitagozódásra“ bírja, azaz szervezze. Hogy melyik amaz „ugyanazon erő“, mely mindkettőt, a közösségeket, valamint az organizációkat áthatja, bizonyos homályban maradó kérdés. ¹⁶ talán egy bizonyos fajú egyéni, talán kollektív erő. A „közösség“ mindenesetre erősebb s eredetibb egység. „A szervezet tartósan bensoleg nem tud ellenállni a közösség szellemének, mert a szervezet (szervezés?) maga is csak

¹⁵ Spann, *Organisation*, 771. 1.

¹⁶ Hogy a közösségi erők felé hajlik, bátran következtethető egyéb munkáiból. De itt is nyilatkozik egy helyt: „Will man das Wirken großer Organisatoren richtig beurteilen, so muss man beachten, dass es nicht äußerlich auf die Organisationen, die sie schufen, ankommt, sondern auf den Geist darinnen, den sie einfangen und stärken, zum Teil auch erst wecken müssen. Die Organisatoren waren erfolgreich, wenn sie die Vergemeinschaftungsvorgänge, die sie organisieren wollen, nicht vorfinden oder nicht zu wecken vermochten“ (772. 1.). Mindez inkább egy társadalomlélektani és nem egy morfológiai kérdésre látszik utalni; hogy a két problémafaj összeolvad még abban az időben, érthető.

tiszta kifejezése, csak további befolyásának egyik formája.“ A szervező erő ezzel csak egy bizonyos fajú közösségi erő.

Spann elméletének kritikájaként itt elégséges megjegyezni annyit, hogy ő mesterséges alakulatok, azaz organizációk mechanikus jellegét nem látja, szinte elvileg nem is *akarja* látni. A Spann-féle univerzalizmus odáig megy, hogy nem fogadja el egyének „szövetkezésének“ szemmel látható tényét sem. Szerinte ez a társadalom individualisztikus *felfogása*, holott ez egy meglévő — igaz, nem általános — individualizmus *ténye*. Spann ideáltípizálással foglalkozik, de nem a valóság deskripciója érdekében, (pedig csak ez a lehetséges célja az ideáltípizálásnak), hanem ideál-*megállapítás* érdekében. A társadalomnak organikusnak *kell* lennie, ezért *nézzük is* azt organikusnak. Hol? Minden vonalon? Nézetünk szerint nem, hanem csakis ott nézhetjük organikusnak, ahol az valóban organikus. Spann továbbá, miközben az organizációk „első kategóriájaként“ rámutat arra, hogy csak *hasonlókat*¹⁷ lehet organizálni, egyben egy másik elméletéről¹⁸ megfeledekzik: arról, hogy egy szervezetbe viszont sokan bejutnak, akik *különbözők, mert* ép egymás hiányait ki tudják *egészítem*. Az egyoldalú hasonlósági elvvel szemben a *kiegészítési elv* igen fontos ellensúly.¹⁹ És ez az organizációelmélet szempontjából azért is fontos, mert ebből érthető meg az organizátor szerepe és súlya: a beszervezettek lehetnek tömeglények, hasonlók, átlagok, de a szervező maga mindig több, mint átlag. A beszervezettek lehetnek passzívok, a szervező mindig aktív és pedig sajátos *módon* aktív. Erre a módra sem mutat rá Spann. Sőt, amikor arra utal, hogy a vezető hatalmát és szerepét egyéninek nézni annyi, mint „individualisztikus pszichologizmus“, ez a vád visszahull. Mert amaz organizátor ép mint individuum és mint sajátos pszichologikum ha nem is mindent, de sokat megmagyaráz. Spann egészében a mélyreható elméletek egyikét adja.

3. A szervezésprobléma mozzanatai.

Minden szervező munka feltételezi a következő mozzanatok tekintetbevételét (s előre is szükségesnek látszik kijelölésük, részben, hogy egyoldalú beállításoktól eleve szabaduljunk, részben, hogy a műkifejezések rögzítettek legyenek):

¹⁷ A hasonlósági komponensről újabban sok érdekes adat R. Michels-riél, *Soziologie*, 1926. 84. lk.

¹⁸ *Gesellschaftslehre*, 2. kiad. 1923.

¹⁹ O. von der Pfordben, *Organisation*, 1917. 11. 1. hangsúlyozza a különbséget — közelebbi értelmezés nélkül.

A) A szervezés egy szervezet funkciója érdekében van; a *funkciók célja* az első megoldandó probléma. Ez a szervezeten teleológiai kérdése. Egy bizonyos szerepkörbe beállítandó organizáció célja különböző értelemben és különböző tágasságban vizsgálható, A cél tágassága szempontjából ügyelnünk kell a szervezet *üzemi* céljának, s a mögötte rejlő egyetemes, vagy *társadalmi* céljának különbségére. Vizsgálni tartozunk előzetesen éppen a dolog szociológiai vonatkozásaiban azt, vajjon az organizációnak *önálló* vagy *derivált-e* a célja. Megállapíthatni véljük általánosságban azt, hogy az egy-egy-célra beállított szervezetek célja derivált. Szervezettségükhöz hozzátartozik az, hogy céljuk adott legyen; program az első, azután következik a megalakulás. Az első, teleológiai kérdés tehát egyben nemcsak a cél *minőségének*, hanem *adottságának* kérdése.

B) A szervezés további problémája annak megállapításában áll, hogy minő *részeket* kell megválasztani s együttműködésbe liozni. Részek kisebb szervezetekben az egyesek, nagyobb szervezetek, pl. az állam esetében már kisebb szervezetek is. E második probléma ezzel a szervezendő „részek“ kérdése lesz. A szervezet működéséhez nemcsak személyek tartoznak, hanem materiális felszerelés is, s e kérdés célszerűen szintén ide csatolható.

C) Az adott célhoz szelektált részek megfelelő összeműködésbe futnak. Ez alkalommal bizonyos személyi *viszonyformák* keletkeznek, pl. mellé- vagy alárendeltség igen sokféle árnyalatban, sőt keveredésben. A szervezet „belső viszonyai“ csak akkor rendezettek, ha a szervezeten belül lefolyó, előírt cselekvések nemcsak „alapszabályszerűen“ mennek végbe, hanem a személyi viszonyok terén is sima és akadálytalan az együttműködés. Ezen a ponton tekintettel vagyunk arra, hogy ez a probléma össze ne keveredjék a következővel, különben kérdésünket éppen szociológiailag érzékeny, s jellemző ponton homályosítanók el.²⁰ Különbséget teszünk *személyi* és *objektív-normatív* összefüggés közt. A szervezeten belül gyakran előtérbe nyomuló jogász nézőpont — a szabályzatok nézőpontja — nem szívesen tér ki arra, hogy valamely szervezetet uraló normák nem fedik a valóságos szociális folyamatokat, mint ahogy a közgazdaságtan is átlagosan absztrahál a személyi viszonyoktól, s megelégszik élő és valóságos személyek kapcsolatait helyett absztrakt „economic man“-ekkel. Szociológiai szem-

²⁰ V. Ö. miként szimplifikálódik a kérdés pl. a részvénytársulatok rajza in, ha csak a *formát* nézzük. Ld. R. Passow: *Die Aktiengesellschaft*. (2. k. Jena, 1922.

pontból elsődrendű problémának a személyi viszonyformák kutatását tartjuk.

D) Kétségtelenül fontos az összeműködés *személytelen norma-rendje* is. Minden funkció bizonyos, zárt pályára terelődik. Törvények, rendeletek illetékességi köröket állapítanak meg. Minden funkció *személyfölötti szférából* kiinduló „beosztást” s irányítást kap. Az objektív normák uralma széles körben látható, ez okozza a funkciók eleve „lezárt pályájának” tragikumát, amidőn a zárt pályájú funkciórészekből a személyi elem túlságosan kikapcsolódik.

Hogyan vélekedünk a szervezet „norma-eleme” és „személyi eleme” viszonyáról? Sokan azt vélik, az első a lényeges,²¹ a szervezet „alapszabályszerű rendje”, s ha valahol zavar támad, a paragrafusok közt keresik a hibát. Sokan mélyebben kutatnak. Mindenekelőtt meglátják, hogy szabályszerű és *következetes* hézag: tátong az alapszabályszerű működési rend, s a tényleges menet közt, miután minden szabályozás lényegében *csak* az előrelátható — mert mechanikus — működési mozzanatokra tud berendezkedni. Az, hogy a szabályzat ennek tudatában lehet, midőn valakit szabad rendelkezési körrel ruház fel, sőt a szervezetben sokfelé elszórt „diszkrecionárius jogok” keletkezhetnek — s ez által az u. n. előreláthatatlan hézag maga is quasi szabályozás tárgya[^] tehát a „szabad” cselekvés mint más, maga is elvileg jogon illetve szabályzaton alapszik — csak látszólagos megoldás. A tényleges életet megfigyelő szociológus gyakran a „kollektív” szempontot meghazudtoló tényre bukkan: egyes egyének személyi vénájától függ hatalmas szervezetek sorsa. Felteheti a szervezattan a kérdést: nem *éppen* merőben előreláthatatlan (praemechanikus) esetek körébe esik-e a szervezeti működés kritikus pontja, sőt esetleg átlagos funkcióinak súlypontja? Az előreláthatatlan mozzanatokat a szabályzat valójában nem szabályozza „diszkrecionárius jogok” közbeiktatásával, hanem csak formálisan intézi el, keretezi, üresért hagyja, túri, és esetleg ép itt folyik le a lényeges akció, mely a szervezet élet-halálkérdését fogja jelenteni. Íme, arra utalunk, hogy a szervezet s a jogi szabályozás racionalitása mögött ott lát-

²¹ Stammler „*Wirtschaft u. Recht*“¹, 1921. 117), hangsúlyozza, hogy a jogszabályok mellett a szokásos egyezményeknek nagy szerepük van; „der Rechtsbegriff darf im Gegensatze zu den Konventionalregeln nicht einfach auf das Moment der ‚Organisation‘ gestellt werden, die bei jenem vorhanden sei, bei den letzteren fehle, Organisation heifit weiter garnichts als: unter áuBeren Regein vereinigen; — dieser aber ist bei den beiden Klassen sozialer Regelung gleichmäsig möglich.“ Evvel még nem hártja el azt a felfogást, hogy általában norma a szervezés lényege.

hatjuk az aktuális élő akaratot, a *szervező* személyiségét, a *vezető* szerepét, a norma személyfölöttisége mögött ott van egy „credo quia absurdum“, egyénileg rugalmas racionalitás és ez fog dönteni, azaz szinte alig magyarázható *hit*, mint személyes véna. A hadvezért alkalmas pillanatban a krízispontban nem szabályzatkönyvek segítik át. A normák lényeges szervezeti szerepével szemben a személyi erők dinamikáját mutatja számos szervezet, minél nagyobb, eo ipso normateltebb, annál inkább. Alább arra utalunk: a normateltség azaz deperszonalizálódottság „túlszervezést“ hoz maga után, ez pedig részleges bénulás.

E) A szervezet „környezete“ is figyelembe veendő. A szervezet úgy létesülésekor, mint önálló működésekor bizonyos *szabadságállapothoz* van kötve; ha nincsenek szabad állapotban a szervezendő elemek, nem tud a szervezet megalakulni; ha működése közben nem talál megfelelő szabadságot, a szervezet elnémul, alárendelt résszé válik, azaz végül is beolvad.

Ezek a főkérdések, melyek közül nézetünk szerint az eddigi szervezettannal szemben, egyiket sem lehet elhanyagolni: 1. a szervezeti *cél* és beállítottság, 2. a szervezendő *részek*, 3. személyi (tényleges) *viszonyformák*, 4. a *norma-rend* és 5. a *szabadságállapot* (-mérték) kérdései. Nem tartjuk mind e problémákat társadalomfilozófiaiaknak, ilyen csak az *A* és *E*, a *B* és *C* tulajdonképp társadalmelemzésből áll, *D* pedig a társadalompolitikába ér fel és jórésztben technikai ügy. Nem skatulyázni óhajtunk ezzel, de védekezni eltorzulásokkal szemben; az ily tudományelméleti résenállás nem pedantéria, de óvatosság, hiszen ép az előttünk álló irodalom mutatja világosan, minő töredékesen és torzultan merült fel az organizáció problémája, legtöbbször csak technikai síkon tárgyaltak részleteket, tudtommal az egészet eddigelé nem.

A szervezeti problémák teljes sorának megvilágítására egy tanulmány keretében vállalkoznunk nem lehetséges. Azon problémák közül, melyek szorosabban társadalomfilozófiaiakkal függenek össze, az első a teleológiai probléma (*A*). Ennek a kérdésnek tüzetesebb megvilágítása egyrészt szükségesnek látszik azért, hogy az organizáció-probléma a technikai síkról felemeltessék (4), másrészt, hogy magának a szervezésnek természetére nézve (5) a leglényegesebb adalék felszínre kerülhessen.

4. Cél-problémák.

Minden szervezés célját, mint már fentebb említettük, kétféle tágasságban lehet felvetnünk: üzemi és társadalmi síkon. Az első, üzemi sík vizsgálata emelkedik ki az irodalomban.

A szervezés teleológiája természetszerűleg kettős problémát tartalmaz. A szervezés célja, mint probléma lehet *tartalmi* és lehet *formális*. A tartalmi teleológia azokat a problémákat öleli fel, amelyek a célt tartalmilag („mely cél“) állapítják meg; a formális teleológia ezt megelőző feladatokat old meg („minő cél“). Így megvizsgálja a célösszefüggéseket, vizsgálja a *célnemeket* és *célköröket*, kutatja a célok összefüggésbe hozhatóságát stb. Ide számítjuk a következő célvizsgálatokat, amelyek a *célterjedelemre* vannak tekintettel: mi a különbség *üzemi* s mi a *társadalmi* cél között.

Egy gazdasági vállalat közvetlen *üzemi* célja ama termék kijelölése és elkészülése, melynek termelésére rendeztetik be a vállalatot. Ez azonban éppen nem teljes célmeghatározás.

Vegyük szemügyre a fasiszta-uralom²² felléptét megelőző — és amaz uralmat sokban egyenesen provokáló — olasz gyárfoglalások esetét. Az olasz kommunista érzelmű munkásság fegyveres örököt állított a gyárak kapujába. Kitiltotta a gyárvezetőség tagjait, feleslegesnek vélte a mérnökök munkáját is, s minden magasabb intellektuális munka elvégzését. A gyár megvolt, működésben volt, a berendezés készen s érintetlenül állott, csak ép az üzemet folytatni, azaz „termelni“ kellett; elég volt az ügyes, betanult munkavezetők irányítása, hogy a nyersanyagokat feldolgozzák. Az üzemi oldalon tehát rendesen folyt minden, a munkások nem vették észre, hogy mindeddig csupán termelési-üzemi nézőpontból fogták fel s oldották meg a szervezet funkciókörét. A válság csak hamar megkezdődött; a kész termék raktáron maradt. A szocialisták e jelenséget csak hamar elkönyvelték a maguk beidegződött frazeológiájukkal: „a kapitalista társadalomban“ van a hiba, ez „bojkottálja“ az árúkat, nem „szimpatizál“ a szocializált üzemekkel, hagyja az „új rendszert“ csődbe kerülni, holott az eredendő hiba abban a köznapi tévedésben van, hogy az üzemi célt teljes célnak látják. Az üzemi cél-gondolkodást a 19. század kapitalista gondolkodása nem tudta kitágítani társadalmi célgondolkodássá. Ez látható a szocialista elmélekedések széles vonalán is. Az üzemi célgondolkodás a gyárvállalat funkcionális egységét, a részmunkák harmonikus kapcsolódását csak addig kíséri figyelemmel, míg a termék elkészül. Tehát lényege *a funkciók biztosítása a termékig*. Ezzel szemben nem kell itt különösebben aláhúznunk, hogy a termék előállítására csak azon a ponton válik valóságban termékeny céllá, amely ponton a termék azon „*társadalmi szerephez*“ (a közgazdaság régies nyelvén: a fogyasztáshoz) el tud jutni, amely szerep a társadalom univerzális célbeállítottságához képest lehetséges.

²² Rob. Michels, *Sozialismus und Faschismus in Italien*. 1925.

A szervezet közvetlen üzemi céljának kidolgozása önmagában semmit sem jelent. Egy *egyetemes társadalmi célvilág* közepett Icell az egyes szervezet céljának elhelyezkednie; az univerzalista Iriindulás alapján a szervezetnek kifelé kell dolgoznia. Az üzemi elgondoláson túl következnek egy sui generis „társadalmi“ cél, melynek a szervezet szolgál. E szerint nincsen autonóm vállalat? Az autonómia kétfélet jelent: 1. célok szabad megállapítását, 2. eszközök szabadon választhatását. Valóban autonóm a vállalat akkor, amidőn szabadsága van öncéljainak élni önmaga választotta eszközökkel, akadályoktól mentesen. Mindez azonban még nem jelent Icorlátlan lehetőséget. Maga a szuverén állam sem lehet autonóm minden téren, sőt éppen sokoldalú életkapcsolata folytán sokoldalúan erősen lekött, úgy hogy számos téren teljes önrendelkezésének részben látszatát, részben csak elvét tartja fenn.

A szervezés *társadalmi* „céljának“ elgondolása elméleti szigorúságban a társadalom lehetséges *összes* céljainak tekintetbevételét tételezi fel. A probléma e szerint korántsem könnyű. A magángazdasági-liberális gondolkodás hozzászoktatott ahhoz, hogy csak bizonyos pontig szabad a célegondolás tágasságát kiterjeszteni; pl. a profitszempontra egyszerűen csak a piacig való (tehát a vevőtársadalomig való) elgondolásig megy. Ha azonban a társadalom szervezése ily piac-szempontra halad, azaz mellőz oly mozzanatot, amely a gazdasági nyereségszámlán túlhalad, úgy a felesleges cikkek és funkciók közül rendkívül sok társadalmilag helyes, megengedhető lesz. A közzgazdaságban az *egész* teleológiai problémát tulajdonképp látszattmegoldással kerül ki meg, amidőn „szükségletrendszer“-hez alkalmazkodást ír elő. A közzgazdaságtan nem veszi figyelembe, hogy a társadalmi teleológia nemcsak *mechanizált*, vagy *mechanizálható* „szükségekre“ terjed ki, hanem ezen lényegesen túlra.

A teleológiai probléma nehézsége éppen a „társadalmi szükségletek“ változékonysága és történeti jellege, azaz a kor színvonalához képest különböző *szükséglet-plaszticitás*. A társadalom, a „piac“ felvevőképessége különbözőképp állandó és befolyásolható. Ha egy kiváltképp nem mechanizált vállalatról óhajtunk beszélni, egy kiadóvállalatra kell gondolnunk. E példa egyben a szervezet önmagán túlra mutatásához is beszédes példa. Kiadóvállalat, nyomdaüzem, elárúsító üzem stb. lelke nem az üzemi rész. Irányító eleme kettős: néhány szakemberből álló irodalmi tanácsadó szervezetrész, és egy pénzügyi-gazdasági szervezetrész. Hogy a kiadandó cikk a közönség fennálló, illetve várható irányzataihoz képest mit ér — aktuálisan, az első határozza meg. Az irodalmi vezető sajátos helyzetben van; könyveknél az új cikk gyakran az

összes előző irodalommal való verseny közepett, az „objektívált“ történetivé vált értékekkel *szemben* is kell, hogy érvényesüljön. Az üzemi „termék“ nem támaszkodik mechanikus szükségletrendszerre. Egy „még be nem érkezett irány“ is szóhoz juthat. A cél nem is már fennálló szükségletek kielégítése, hanem megteremtése. A meddő vállalat önálló bolygó, mely sem meglévő szükségletet kielégíteni, sem szükségletet provokálni nem tud.

Visszatekintve láthatjuk a következőt. A szervezés céljának megállapítása kettős: 1. befelé a szervezet felé, 2. kifelé „a“ társadalom felé. Az első csak üzemi célokból áll, a második társadalmi célvilághoz való kapcsolat. Az első *összerendezés*, a másik *hozzárendezés*.

Maga az organizáció alkotja-e meg önmaga célját vagy céljait? Ez elképzelhetetlen. A célnak adva kell lennie, ez az első probléma (A); a cél adottsága mellett a megalakuló szervezet a célt nem megkoncipiálja, hanem a célnak megfelelő tevékenységeket foganatosítja. — Ebből bizonyos tragikum következhet: a célok elmechanizálódása folytán a szervezet elmeredése áll be nem ritkán. Okaival számolnunk kell.

Nem kétséges, hogy minden organizáció többé-kevésbé *mesterséges alakulatnak* tekintendő. A modern társadalmi milieu megfigyelése arra az észrevételre vezet, hogy az egyes szervezetek mintegy sűrű egymásmellettségben bele vannak szórva a társadalom egész területébe. Egyik organizáció a másikat éri, úgyhogy ma már a *természetes* szervezetek működési formáit szinte elborítják. A mesterséges szervezet nem tekinthető anonimnak, hanem megnevezettnek és ismeretesnek. Cégek, egyesületek, érdekképviseletek, államok, testületek stb. szinte jegyzékbe foglalhatók és elvi szabály szerint sok téren jegyzékbe is foglaltak (pl. cégjegyzék). Másrészt az organizációk gyakran átütő erejűek, mozgékonyak. Működésük híre bejárja a napisajtót, évi jelentések szólnak szerepükről, sőt a szabad verseny rendszerében hangos reklámok hirdetik létüket. Mindezek s más fel nem sorakoztatható tények hozzák létre azt az állapotot, hogy a modern társadalom figyelme immár szinte maradéktalanul mesterséges társadalmi szervezetekre koncentrálódik. A szociológiai elmélet a maga rendszeres látásával a fény mellett bizonyos árnyakat is észrevesz.

A szervezeteknek először is a *célköre korlátozott*, ami annyit jelent, hogy a szervezet nem egyesít mást, mint homogén, célt, másrészt az illető organizáció célköre tetszés szerint *tágíthatónak* nem mutatkozik. A célkör egy-egy célfaj, vagy célment: körét nem lépheti túl. Célnem pl. szellemi-erkölcsi cél, más cél nem gazdasági, harmadik katonai stb. Ezek a célnemek elég tágak

ahhoz, hogy több célnak²³ élhessen egy organizáció, viszont azonban többféle vagy többnemű célnak nem élhet. Tegyük bizonyos gondolati kísérleteket, képzeljük el a *célkitágítás* oly eseteit, melyek nyilvánvalóan abszurdok lesznek. Olyannyira groteszk eseteket képzelünk el, (aminek már elgondolásához is némi előgya-Jcorlat szükséges), hogy az olvasót kérnünk kell, ne lepődjék meg a konkrét jelzésű esetek furcsaságain. Tegyük fel a célnem túllépésének következő eseteit. Egy festékárunagykereskedés verses leöteteket ad ki. Avagy fordítva: a Szent Isván könyvkiadó társulat építészeti anyagok, vasgerendák stb. elárúsítása céljából „bővíti“ ki üzemét. Avagy: a Szociális Missziótársulat bank és tőzsdeirodát létesít. A Hermes-bank borbély üzletet nyit. A kispesti zománcedénygyár hadsereget szervez. A ceglédi faiskola politikai pártot alakít. Az újpesti bőrgyár klasszikus gimnáziumot nyit — ily tervek vagy üzembővítések csak elmeogyintézetekből pattanhatnak ki, elképzelhetetlen abszurdumok. Ez elgondolási kísérletek arra az észre nem mindig vett tényállásra figyelmeztethetnek, hogy az egyes (mesterséges) organizációk *célneme* (s ezzel *célköre*) lezárt és tetszés szerinti tágíthatóságáról beszélni sem lehet. Ha azt mondjuk, hogy a szentendrei szerszámgyár — nem alapíthat új vallást; avagy egy vallásos szekta (egyesület) nem foglalkozhat vasöntöde alapításával, ezzel azt tartjuk a szervezetek természetéhez tartozónak, hogy egy *gazdasági* üzem nem lehet *erkölcsi-szellemi* célkörbe átcsapó, fordítva egy szellemi-erkölcsi célkörü (célnemű) egyesülés nem csaphat át tisztán vastermelés-technikai célkörbe. Vannak átcsapások, amelyek lehetségesek, s amelyek nem. Egy új ságvállalat pl. nem alapít vallást, ami természetes, de egy vallásos szekta alapíthat újságvállalatot, mert az elsőnek célköréhez képest idegen a második: az újság sub specie actualitatis nézi a világot, a vallás sub specie aeternitatis; az első eset ki van zárva, mindkettő más „szellemet“ juttat érvényre. A lényeg pontosabban abban állapítható Tneg, hogy minden szervezet egy célkörben *egynemű motívumrendszer* *kristályosít ki* a maga körében. Második esetünk viszont, Tnely szerint a szekta újságot indít, nem *azért*, hanem csak *any nyiban* lehetséges, amennyiben az újság *is* egy vallásos életfelfogás szolgálatában állhat. Itt tehát nem a *célkör* (vallásos életnézet) bővült, hanem az *eszköz* az előbbiekhöz hozzájáruló valami (újság). Eszerint az egynemű motívumrendszer (életfelfogás ápolása) tulajdonképp megmaradt, az eszközök köre tágult.

A következő eset legyen ez. Egy újságvállalat, mely híreket

A *monotelikus* jelleg tehát nem *egy* célra, hanem *egy célnemre utal*.

nyújt, tehát mintegy a szellemi forgalom vállalata, tegyük fel, politikai pártot alapít és gőzekéket hoz forgalomba; minden esetre erősen szokatlan, de nem lehetetlen, mert egy újság lehet politikai irányú, tehát politikai párt alapításában tényleges indítószerepet vállalhat, az újságvállalat másrészt — sőt elsősorban — üzleti vállalat, tehát amint rádiókat hozhat forgalomba, elvileg; (ha nem is gyakorlatilag) mezőgazdasági eszközök forgalombahozatalára is kiterjesztheti működési körét. Az újságvállalat ama bifurkációjának tehát csak gyakorlati akadályai lehetnek egy siker-kombináció keretén belül.

Jellemző a mai szervezésügy jelenségeinek megfigyelésében két irányzat: 1. a *specializálódás* közismert ténye, amidőn mind speciálisabb cikkek kizárólagos termelésére vagy forgalombahozatalára rendezkedik be egy szervezet, 2. ennek ellentétéként a *működési célkör kiterjesztése*, pl. banküzlet háború alatt áruüzlettel, fakereskedelmi vállalat építéssel foglalkozik. Mindannak dacára célok terén való „elkalandozás“ esete ritka s ennek oka nemcsak személyi akadály, hogy t. i. egy szervezet vezetősége képtelen a piac zűrzavarában, vagy a működés technikai követelményei terén eligazodni, a lényeg: *az uralkodó és különösen akcióképes motívumok nem fejlődhetnek ki, hacsak nem válnak egyoldalúvá*. Nem lehet valaki nyereséget hajszoló tőzsdeügynök és művészetében önfeledten dolgozó szobrász. *A dolgozó motívumok lezártsága* a siker első biztosítéka. A szabadversenyos világ: széleskörű túltermelésében pedig a dolgozó motívum lezárt erőteljessége, átütő ereje elengedhetetlen követelmény.

Minden modern organizáció ezért legelsősorban egy célnemen belül egy célkör többé-kevésbé specializált szolgálatára rendezkedik be. A szervezés lényege az, hogy *egy* célnak alárendelt, célszerűen és szigorúan alárendelt legyen minden: a *szervezés egycélúsítás, monotelizálás*. Spann nem ismerte fel, hogy az egycélúsítás, ami egy-egy modern szervezet lényeges vonása, egyben mechanizálódás is. A szervezet gyakran gépeket alkalmaz; sőt maga is géppé lesz, maga is egycélúsága érdekében technifikálja egész szerkezeti összetételét, működésének lehetőleg tág körét egycélúsítja olyannyira, hogy önmaga is egészében quasi-mechanizmusnak tekinthető, *société-machine*. Alkalmazottjai is szabályozott működésű, nagy munkát végző, itt-ott magába a gépszerkezet közeibe beilleszkedő, munkalánchoz kapcsolódó gépemberek.

A modern társadalom eme sajátos látványa a százévelőttihez képest zavarba ejti a szellemi élet nem egy megfigyelőjét, kiknek lelkében a *szellemi életegész* romanticizmus-korabeli ideálja él

Ez a mai szociológiában sem hiányzik, mint Spann esete jól mutatja. A spontán üde, teremtő, rugékony szellemvilág a modern géptársadalomban már nem saját törvényei szerint él, hanem a társas gépezet belső szükségességeit követve lefokozott energiával működik; mielőtt erre a kérdésre áttérünk — részletesebben vizsgálándó a gépies-mesterséges organizáció és a teremtő-szellemi közösség egymáshoz való viszonyát — kutatnunk kell némely teleológiai tény következményeit.

A gépiessé vált szellem működése a specializált munkáé, a munkamegosztás keretében bekövetkező munkafago/ás következménye: tökéletesedés *egy* irányban, gazdaságos erő kifejtés általában, de benne nem a teremtő véna kiduzzadása látható. Kialakul az *egyéni én* helyett a *technikai én* érzése: csak üzembrész vagyok. Kialakul az utolsó félszázadban kettős hangulat s élet-elképzelés: az egyik az üzembrésszé lefokozott psziché ressentimentja, mely a szocialista társadalomkritikában található fel széles vonalon, de — ezt túldominálja a másik, az üzemek látható eredményeinek csodálata, hit abban, hogy „szervezéssel“ mindent el lehet érni. Ezt a hitet immár *panorganizacionizmusnak* lehetne mondani. A szervezés a modern csoda, a szervező a modern csodatevő, egy modern misztika hőroza. Egy irányzat, mely túlságba ment, szinte általánossá vált: a szervezési eszme, mely mindenüvé szétterjeszkedett, úgy hogy uralkodóvá lett végül is egy *superorganizatorius üzemi kultúra* magától értetődősége. A szervezés elmélete erre felfigyelve bizonyos árnyakat lát a fény mögött megjelenni. Az üzemek 1. *érzékeny szervezetek*, csekély rugékonyáguk van; amint látunk hatalmas sikereket „alapítások“ után megjelenni, úgy megszokott látvány lett az alap gyengesége folytán beérkező bukás is. 2. Az üzemek éppen nem mindig *tartós* szervezetek is; stabilitásuk csak látszólag van meg. A vállalkozási kedv azonban erre a tartósságra már nem igen törekszik; az amerikai kultúra mutatja erős fénnel azt, hogy a gyors „belevállalkozás“ már eleve jelentékeny rizikó elfogadásával indul útnak. A stabilitás eszméje régebbi kultúrákkal szemben már nem vonzó.

Az elmélet számára új probléma keletkezik. Ha az üzem, a mesterséges organizáció már jelentékeny elgépiesedést mutat, kutatni kell 1. azokat a szervezeti fogópontokat, amelyek a gépies szervezet racionális alakulása közepett *szervezés* mellett bizonyos *szervesítést*, szerves elem bekapcsolását teszik lehetővé. 2. A szervezés tapasztalás szerint csak egy bizonyos pontig jár haszonnal, munkaökonómiával, siker-többlettel; egy ponton viszont hátrányok jelentkeznek: „*túlszervezés*“ áll elő! Az organizációtan-

ban új problémát vetünk fel ezzel a kérdéssel: minő ponton áll elő az, amit *szervezési optimumnak* nevezünk, amelyen túl tehát a túlszervezés hátrányai automatikusan jelentkeznek. Ez optimum kimutatása elvi előreláthatóságot fog jelenteni, sőt gyakorlati hasznót is jelent, ha egy „szervezési optimum“ határozott kimutatása lehetséges, amelyen való túlhaladás egyszerű számvetés vagy tágabban szociológiai analízis alapján is igazolható.

Ezzel kapcsolatban társadalompolitikai tere vezető probléma lesz: a szervezetenagyság kérdése, a szervezeti rész autonómmá tétele, a szervezet adminisztratív áttekinthetőségének és gyakorlati ellenőrizhetőségének megállapítása, melyeket később vetünk majd felszínre.

5. Személyi viszony-problémák.

A szervezési elméletek a közgazdaságtan sugalmazása alatt túlnyomó részben a munkamegosztás technikai tényeire szegezték figyelmüket, ami áthatott a szociológiára is.

Leopold von Wiese szerint²⁴ „als organisiert erscheint uns «in soziales Gebilde dann, wenn *Funktionen*, durch die den Zwecken des Gebildes entsprochen werden soll, auf die Glieder (Personen und Personengruppen) *verteilt sind*.“ Itt a funkciórészek (B) és funkcióviszonyok kérdése (D) emelkedik ki középponti kérdéssé. A funkciótagolás ésszerűségén túl alig mondanak egyes írók valamit.²⁵ E. Cary Hayes szerint²⁶ a szervezés lényege: to elicit diverse *activities* adapted to specific ends and correlate them into effective systems in which the interrelation of the activities multiplies their effectiveness. Három mozzanatról van szó, amely „rationalised social activity“-t eredményez: 1. olyan *egyesített* tevékenységről, amelyek nem egyformák — ellenkezőleg csak *párhuzamos* tevékenységről volna szó; a közös munkából egyesek mint vezetők kiválnak. 2. a munkák *korrelációjáról*, miközben mindenik részmunka nyer a többivel való viszonya folytán, 3. a részmunkák közös cél szolgálatában állásáról. Munkamegosztás és teleológia eszerint a két főprobléma.

Már csak épp futólag említjük, hogy a kezdetleges munkamegosztási elméletek (pl. Platón, vagy Smith) után az újabb el-

²⁴*Allgemeine Soziologie als Lehre von den Beziehungen*, II, (1929) 49. t.

²⁵Néha ennyit sem; v. ö. la notion d'organisation social kérdéséről E. Waxweiler, *Esquisse d'une sociologie*. 1906. 258. 1. (Travaux de l'institut Solvay, Bruxelles).

²⁸*Introduction to the study of sociology*,⁶ 1920. 379. 1.

anéletek merőben üzemi irányban fogták fel a kérdést. Marshall²⁷ Spencer differenciáció-fogalmára hivatkozik. *Bücher K.*²⁸ tette közkeletűvé a „munkatagolás“ fogalmát, mely részmunkák önállósulása egy üzemben *belül* (Arbeitszerlegung), míg a termelési megosztás (Produktionsteilung) több üzem közötti kapcsolatra utal (pl. gyapjútermelés — gyapjúszövés) s ismét más a foglalkozáshasadás, amely akkor áll elő, amidőn, rendszerint finomsági igények szerint, önálló munkafaj alakul ki (Berufsspaltung).

Mindezekben az elméletekben, melyek általában csekély társadalomban veszik szemügyre a társadalom szervezésének kérdését, az *üzemi* gondolat túlnyomóságát az mutatja, hogy *more oeconomico* a *munkák* kapcsolatára ügyelnek, nem pedig a munkavégző kapcsolatra. Nézetünk szerint lényegesen elhomályosítja a speciálisan szociológiai problémánézést. Ez utóbbi nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy ha a szervezésben nagy jelentőségű is az imperszonális munkarend (D), tehát tisztán jogi formákból (szervezeti szabályokból) is messzemenő következményeket lehet vonni, mégis minden szervezeti szabályzaton túl a szervezet élete maga csak akkor tárul fel előttünk, ha a *személyek* kapcsolatait a maguk tényleges valóságában megláttuk s a szervezet működése csak akkor teljes, ha az érintkezés teljesen kiegyensúlyozódottan, s a maguk összeillőségében habituális pályákon folyik le. Valami jól szervezett lesz akkor, ha *személyek közt* nincsen súrlódás, illetőleg erre alkalom nem kínálkozik. Súrlódások rendkívül bénító hatásáról beszédes példákat nyújt akár egy forradalom (pl. nálunk 1849), akár a világháború folyamán a központi hatalmak hadvezetőségei. Az ily esetek makroszkopikusan mutatják a kisebb szervezetek mikroszkopikus hasadékait. Gyakori feltételezés az egész kérdést egyszerűen áttolni imperszonális síkra (D), azaz azt vélni, már a szervezeti szabályokban megvannak a később jelentkező hibák kapui. Ezt túlzásnak tartjuk.

Egy probléma minduntalan felüti a fejét — legutóbb az u. n. „üzemi demokrácia“ (*Betriebsdemokratie*) kérdésében, — amely a legáltalánosabb eszmei háttértől, a szabadság problémájától (E) kezdve a legapróbb mozzanatokig érezteti a hatását. E kérdés a személyek közti érintkezésmód kérdése általában.

Két oly viszonyfajt kell elemeznünk, amelyben személyek „személyileg“ vannak érintve: az alárendeltségi és mellérendeltségi viszonyok közepett. Bizonyos disztinkciókra van szükségünk

²⁷ V. ö. *Principles of economics*⁵. (1807). I. 138. lk.

²⁸ *Die Entstehung der Volkswirtschaft*. 16. kiad. (1922.) I. 305. lk.

az irodalomban található gyakori félreértések leküzdésére. Minden szervezetben „kell lennie alárendeltségnek“, amint ezt Spann. különösen hangsúlyozta. Nincs kétség az iránt, hogy megfelelő alárendeltség nélkül minden szervezet gyenge és széthulló. Az összeműködésnek ez a legfőbb biztosítója. Ma is emlékezhetünk miná visszásságra engedett következtetni az a tény, hogy az októberi forradalom alkalmával szétszökdöső legénységet a kaszárnyákba akkori vezetősége ígéretésekkel (mozi és másféle szórakozások) próbálta visszacsalogatni. Ilyenmű propaganda gyökerében támadja meg a katonai szervezet szellemét, melyből nem hiányozhat a szubordináció. Egy ily eset már veszedelmes lépést jelent, praecedense a következőknek is: arra mutat, hogy a vezetőknek nem volt fogalmuk a katonai szolgálati viszony természetéről. A hadsereg nenx szalon, hol a felkérés vagy megnyerés tónusa uralkodóvá válhat. Az ily szervezetnek lényegéhez tartozik az, hogy benne a szubordinatív viszony döntő. Téves azonban a szervezés problémájában arra következtetni, hogy ez a szervezeti struktúra általánosítható és nem csak speciális. Vannak szervezetek, ahol a szubordinatív viszony csak kivételes és nem normális, úgy hogy le kelt szögeznünk: az alárendeltségi viszony nem szükségképeni, a viszonyforma szempontjából általánosnak csak az *aláhelyeztettségi* viszony mondható (párhuzamosan természetesen a melléhelyeztettségi viszonyokkal). Terminológiailag célszerűnek fog bizonyulni az, hogy itt kétféle viszonyról szólunk, mely minden szervezetben feltalálható, *kooperatív* és *szuboperatív* viszonyról. Ezzel egy gyakori félreértés lehetőségét küszöböljük ki. Az alárendelésben két mozzanat van együtt: 1. az aláhelyeztettség (vezetés-alattiság) *ténye* és 2. az aláhelyeztettség *módja*; az *alárendel*ttel szemben lehetséges merev parancsformát alkalmazni — ez utóbbi oly attitűdforma, amely az előzőhöz szükségszerűleg nem tapad; az aláhelyeztettség tényéből még nem következik, közszóval, a parancsoló „hang“, vagy „fellépés“. Amily természetes pl. az, hogy éy fegyenctelep vezetője parancsol a fegyencnek, oly természetellenes volna az, ha egy orvos megfelelő gyógyítási eljárást nem „javallna“, hanem „parancsolna“ a betegnek. Jó szervezők ösztönösen megérik, hogy alkalmazottaikkal szemben minő viszonyformát érvényesítsenek, a szokás, a hagyomány, az egyéni életfelfogás, a politikai uralkodó rendszer közrehatnak, hogy valaki vezetői pozíciójában az általa vezetettek, vagyis az aláhelyezteteket mikép érintse: parancs, vagy más „enyhébb“ formák útján birja összeműködésre. Máris látható, hogy ezek a viszonykérdések nem egy imperszonális, vagy jogi rendezés kérdései, hanem tényleges, *személyi* viszonyokhoz tartozó mozzanatok: a szubope-

ratív rend kérdései, amelyek époly fontosak, mint a kooperatív rend, az egyszerű üzemi munkamegosztás, illetve tagolás kérdései

A szervezéstan sem maradt mentes azoktól a vitáktól, melyek mintegy politikai elemet visznek be a szervezésbe az *egyenlőség* követelménye által. Nincs ennél zavarosabb pontja kérdésünknek. Spann úgy ítéli: „semminő más fogalom nem játszik ilyen elhatározó szerepet s a társadalom elméletében sehol másutt ennyí zavar és tisztázatlanság nem uralkodik“. Arra már utaltunk,²⁹ hogy az egyenlőség *tagadó kifejezés* a szó pozitív látszata dacára; viszonyítást tételez fel, midőn valakivel *szemben* követel egyenlőséget; bizonyára helyesebben, mert itt matematikai kifejezésnek semmi értelme nincs, egyenlőség követelésről lehet szó. C. Schmidt,³⁰ a politikai fogalmak jeles történésze, így fejezi ki a tényállást: „Jede Gleichheit bekommt ihre Bedeutung und ihren Sinn *durch das Korrelat einer möglichen Ungleichheit* (sic). Sie ist um so intensiver, je größer die Ungleichheit gegenüber denen ist, die nicht zu den Gleichen gehören. Eine Gleichheit, ohne die Möglichkeit einer Ungleichheit, eine Gleichheit, die man von selbst hat und überhaupt nicht verlieren kann, ist wertlos und gleichgültig.“ Az egyenlőség követelménye, vagy eszméje lényegében nem birtokra irányul — nem ez az, aminek lehetséges elvesztése az egyenlőségkövetelöt izgatottá teszi. Az egyenlőség emberi-személyi *viszony* ideáljának egyik mozzanata. A szervezet problémájában ott merül fel a kérdés, ahol a merev uralmi viszonyt ki akarják küszöbölni, nem akarnak „alárendeltséget“ látni s mindenbe „kooperatív szellemet“, azaz egyszerűen *munkatársi* viszonyt akarnak belevinni. Ez a pont megkívánja, hogy megvitaszuk a kérdést. Részünkre meglepetéssel járt az eredmény, melyre jutottunk: az egyenlőség-eszme jogosnak mutatkozik; ámde nem valaminő magasabb politikai, hanem csakis technikai nézőpontból, s ma úgy látjuk, az egész egyenlőségi és demokratikus irányzatnak igazi motívuma ép a szervezésproblémából eredt.

Vájjon valóban egyenlőségről volt-e szó akkor, amidőn egyenlőséget látszottak követelni?³¹ Konstatálható, hogy az egyenlőségkívánalmak vagy ott indultak meg, ahol már a *szuboperatív* vi-

²⁹ *Ethika, szociológia, társadalomfilozófia*, Athenaeum, 1929.

³⁰ *Verfassungslehre*, 1928. 227. 1.

Spann (*Der wahre Staat*, 1921. 56. lk.) maga nem tudja elhatározni magát, mily irányban döntsön: „der Begriff der Gleichheit ist in Wahrheit weder ein individualistischer noch universalistischer, sondern ein Mischbegriff“. A szervezéshez egyenlőség is kell, meg az ellentéte is; „das Homogene ist nicht organisiert, das Organische ist nicht homogen“.

szonyt jogtalanak érezték, vagy ott, ahol a *szubordinatív* alakulású viszonyt feleslegesnek érezték, hiszen a hozzájatapadó parancs-attitűdben lehet egy céltalan mozzanat, miután a megjelenő parancs-attitűd maga nem lehet cél, hanem csak eszköz, s ha ez eszköz merev, kemény s visszatetszést kelt, és ha e mozzanatok elkerülhetők, el is kerülendők. Úgy találjuk, hogy az egyenlőségkivánalmak ritkán és csak látszólag magára az egyenlőségre irányúinak, hanem inkább csak egy „megbecsültebb“ bánásmódra. E mögött micsoda tendencia van?

Kétségtelenül *elsősorban* egy növekvő individualizmus. Amidőn különválasztunk két *viszonyt* (szuboperatív-kooperatív) és két viszonyban állási *módot* (szuboperatív-szubordinatív), oka vagy az egyik, vagy a másik viszonytag, vagy mindkettő megváltozása, részlegesen önállóvá válása. Bizonyos, hogy amidőn az alárendeltségi viszonyokról szó esett, a szubordináció attitűdformája szinte az egyenlőségi és demokratikus irányzatok pergőtüzébe került, a francia forradalom óta szüntelenül folyó politikai propagandának nagy szerepe volt ebben, úgy hogy a kisebb organizációkat is alapjukban érintette. A főtény mégis az, hogy valóban növekedett a reális önállóság, a pályacsere, az individuális élet lehetősége.³² Itt mégis az élet teremti meg az ideológiát, nem az ideológia formálja az életet, habár olykor anticipálta is. Amidőn a 18. században ki-domborítani kezdték „az emberi méltóságérzettel össze nem férő alárendeltség“ visszasságait, amidőn az új „demokratikus állam“ ideája még csak tervezet, amidőn az „autonóm moralitás“ gondolata kialakul az etikában, éppen csak csirázóban van a modern társadalom mobilizmusa, de korbéli ellenhatások az elavuló és megmerevedett rendi állammal szemben máris kipattantják az alap-tendenciát: a szabad és *magáért felelős* individuum kialakítását. Az egyenlőség-eszme egyelőre meglévő egyoldalú (nem szerződéses) kötöttségekkel szemben hasonlóképp csak reakció. De mindez már félszázad múlva megfelelő lesz a társadalom tényleges fejlődési irányvonalának: minden az egyéni erőttől függ, jogok, pozícióigények, vagyon, szabadság, s kezdődik az az állapot, ahol

³² „La doctrine de l'égalité qui inculquait au peuple la croyance dans sa propre compétence, était particulièrement enracinée, dans les pays neufs ou les colons déjà anciens, presque tous occupés à des tâches analogues, déployaient à se suffire à eux-mêmes une ingéniosité qui pouvait presque les dispenser de connaissances spéciales.“ Bryce: *Les démocraties modernes*. Franc. Ttiad. 1924. I. 83. Igen jellemző mindez; az új, egyenlőségi áramlat ott ver gyökeret, ahol az individuális önállóság *kényszerűen* adódik, a viszonyok s nem az emberek követelménye.

a fraternité=égalité,³³ a társadalmi atomok kapcsolata egyenlőségi alapról indul ki; erről itt csak röviden szólnunk.³⁴ Hogyan magyarázható az, hogy az egész égalitarista irányzat műszojtára átment a szocializmus fegyvertárába, midőn a szocializmus szervezést követel, a szervezésben pedig a hierarchia kétségtelenül dominál? Részben egyszerűen egy *politikai* ideológia kihatása, részben több. A szervezésben van, mint láttuk, munkatagolás, s ennyiben a kialakuló viszonyok kooperatívok, de van vezetés is, vannak szuboperatív viszonyok is és ez utóbbi terén azt állapíthattuk meg, hogy a parancsformákkal bővülő *alárendelés* nem-szükségképeni: *ez az attitűd forma a viszonyról de facto leválaszthatónak látszik, és az egyszerű szuboperatív viszony egyedül marad a szervezés lényeges mozzanatai között.* A közös munka célja nem kívánja meg ezt vagy azt a viszonyformát, a parancs vagy a kényszer leszorul helyéről, amennyiben a társulás nem szorul rá alkalmazásukra — a viszonymód *tisztán eszközkérdés lesz*, nem lesz benne semminő elvszerűség. Kétségtelenül nem erőszakolt fejlődés ez, nem lehet az, miután igen széleskörű tömeg jelenségről van szó. A parancs-attitűd megmarad ott, ahol kell. A katona szótlánul teljesíti azt a parancsot, melyet neki kiadnak, s természetesen látja, hogy senki sem várja meg, minő esetleges megjegyzése volna reá. Az idő, a körülmények legtöbbször lehetetlenné tennének bárminő magyarázkodást. A parancs célszerűségi alapja nem tárható fel, mert nem is közölhető a helyzet maga. Másutt viszont nem lehet szigorúbb és parancsolóbb viszonyformába beállítani a szervezetek működését, aminek alapja elsősorban abban keresendő, hogy *a parancs oly cselekményindító mozzanat, amely egyoldalú viszonyt vezet be.* Ezzel szemben lép fel az egyenlőség-elv, mely nem más, mint egy viszonykövetelmény megtévesztő álarca.³⁵ Midőn azt követeli: legyünk „egyenlők“, tulajdonkép csak annyit követel: senki sincs oly kivételes pozícióban, hogy a parancsfogadó fél meghallgatását *elvileg* mellőzze. Senki sem csak végre-

³³ Még ma is olvashatni ilyeneket: Equality... is thus a necessary implication of fraternity, and simply serves to make the meaning of the latter a little more determinate (?). J. S. Mackenzie: *Outlines of social philosophy*, London, 1918. 179.

V. ö. íves Guyot, *La démocratie individualiste*. 1907. Warner Fitei *Individualisme*. 1911.

E tekintetben Spann ingadozása tanulságos. Egyrészt „megfordított, machiavellizmust“ lát az egyenlőségben, miután az egyenlőség a selejtes elemek brutális uralmát hozza meg (58. l.), másutt ez az egyenlőség-eszme biztosítéka annak, hogy az emberi létminimumról való lesiklás be ne követ-

hajtó közeg, az ember „sohasem csak eszköz“ (Kant), hanem ezenfelül autonóm személyiség. Ezen autonómia-elmélet mögött is voltaképp emberek közti viszonyra irányuló követelés rejtőzik — *nem az egyenlőség viszonyáé*, hanem az az új elv, hogy *minden közös akciónál* (ott is, ahol parancsból indulnak ki) *lehessen egyáltalán kétoldalú viszonyról szó*.³⁶ A fejlődés természetes szükségek alapján vezetett ez irányba. A hagyományos, praeracionális gazdálkodás korában nem a helyzet pillanatnyi, ésszerű megoldása volt a fő, hanem az ősi szokások követése; az életviszonyok egyszerűek, átlátszók, az elhatározás nem is egyéni, hanem közösségi életszabályok útján normált. Itt egészen természetes, logikus az a parancsattitúd, amelynek sajátzerű mozzanata az, hogy a parancsfogadó előtt úgy jelentkezik, mint mely egyben őt a felelősség alól felmenti, valamint a parancsoló is felmentve érezte magát, miután maga is csak hagyományokat, ősi szokásokat praeracionálisan követ; nem a *maga* ésszerű vagy ésszerűtlen útját járja.

Ezzel szemben a már racionális gazdálkodás, a szervezés korában fellépő egyéni erők a maguk ésszerű vagy ésszerűinek hitt útját járják. A parancsoló immár egyénileg felelős, de felelőssé lesz a dolgok természetes állása szerint egyúttal a parancsfogadó is, amennyiben az ésszerű cselekvés, amelynek tartalma a parancsban ismét mint *ésszerűleg elbíráható* jelentkezik, oly helyzetben kívánatos, amelynek bonyolulata nem tekinthető át. Itt a felelősség alól parancs által való „felmentés“ nem következhet be: a parancsfogadó *is* felelős, — eo ipso tiltakozik azon *egyoldalú viszony* ellen, amelyet a parancsattitúd magával hoz.

Az egyenlőség elve így nem lesz már elv, hanem az élettech-

kezzék (gleiches Mindestmas von Menschlichkeit an sich, 59. 1.). Végül is ráeszmél arra, hogy itt helytelen problémaföltevésről, illetve formulázásról van szó. „Gleichheit ist ein *unlogischer Mischbegriff*. Gleichheit ist, universalistisch gesehen, ein falsch gestelltes Problem“ (*Der wahre Staat*, 1921. 63. 1. és *Gesellschaftslehre*. 2. kiad. 1923. 160. 1.). Ezt a kritikát mi is elfogadjuk, de egyúttal világos problémaföltevéstre törekszünk.

³⁶ Simmel (*Soziologie*, 1908, 229. 1.) az egyenlőség magyarázatában csak odáig jut el, hogy az alá- és fölérendeltség *megfordíthatóságát* állapítja meg egyenlőség alapján (*Vereinigung von Über- und Unterordnung aus der homochronen Form in die zeitliche Alternierung*), amikor tehát a vezetőből vezetett, s a vezetettből vezető lehet, idői egymásutánban. Ez azonban oly korrelációforma, amely sem nem alárendelés, *sem* nem fölérendelés (példája: a produktív asszociáció!) Csak annyi volna e szerint a lényeg, hogy *tartós* alárendeltség nem lehetséges; s ez magyarázatként vajmi kevés. Nem ellentmondás-e ez: *gleichzeitige Über- und Unterordnung?*

nika része, a felelősség tágabb körre való szétosztása. A modern szervezetek, amelyek kétségtelenül a technikai problémák, az ügyek, a helyzetek bonyolódottságának növekedtével dolgoznak, nem mellőzhetik a felelősség fokozott szétterjesztését. Ennek folytán vonul be *u. n.* égalitarista vonás a szervezetek keretébe. Ha az 11. n. egyenlőségi irányzat mélyén a felelősség egyre általánosabb megosztása rejlik, e mögött fejtegetésünk értelmében *nem több* rejlik, mint a reális társadalmi helyzet megváltozása, amely *kényszerűen* vonta maga után az egyoldalú viszonyformáknak lassanként kétoldalúvá való fejlődését. Kényszerről van szó, nem pedig egyúttal *lehetőségről*. Az a tény, hogy bonyolult helyzetek megoldásához kívánatos minden résztvevő tag munkájának s autonóm belátásának megnyilvánulása, még nem jelenti azt a tényt, hogy a felelősségteljes egyének egyúttal felelőséges feladatok megoldására egyenlően képesek is. A képességek nem egyenlően oszthatók meg, hanem magasabb és alacsonyabb rendű feladatokhoz való képesség szerint több-kevesebb felelősség hárul az egyesekre. Ezek szerint a szervezetek viszonyaiban feltalálható *u. n.* üzemi, szervezeti demokrácia is megfelelőképp korlátolt, úgyhogy a szervezet végső felépüléstörvényében kell rejleni egy bizonyos szubordinatív elemnek mindenkor és szükségképen. Más szóval az üzemek, illetve általában szervezetek hierarchikus felépítésűek. A vezetés is *in ultima analysi* szükségkép egyoldalú, vagyis „felülről“ indul ki. Aki ennek ellenkezőjében hisz, az emberi természet oly utópikus képét melengeti, amelynek optimizmusát a valóság nem igazolja.

Eddig a belső viszonyformáknak, tehát a tényleges személyi viszonyoknak alakulását oly téren vizsgáltuk, amelyen nem a szervezeti cél megalkotása volt a fő téma, hanem a célhoz képest szükséges *keresztülvitel* több-kevesebb bonyolultsága. Ha már ezen a ponton az irányítás „felülről“ indul ki, még inkább feltehető ennek szüksége a célok megkoncipiálására vonatkozólag.

Újabb kérdésünk az lesz, vajjon a szervezet (mesterséges organizáció) keretén belül élnek, s fejlődnek-e a célok, irányzatok, autonóm módon, avagy bizonyos más közegekben, amelyek az egyes organizációkat körülfogják s a célok innen deriválva jutnak a szervezetekbe! A mai szociológia alapján ez utóbbi mellett nyilatkozhatunk; valódi szellem-teremtő, cél-alkotó közegek *közösségek*, esetleg közösségnevelte *egyének*.

6. A mesterséges és természetes szervezetek viszonya.

René Maunier,³⁷ a Sorbonne szociológia-professzora, a modern: társadalom jellegét abban látja, hogy önálló és új jellegű „aktivitás-csoportokat“ (groupement d'activité) teremt. „Ces groupement d'activité peuvent être nommés *groupement de spécialité*, puisque c'est la particularité et la singularité de leur fonction qui les distingue. Alors que les groupes anciens *existent à toutes fins*, qu'ils englobent et embrassent toutes les activités, les groupes nouveaux sont toujours fondés pour un but particulier et singulier. La famille, la tribu, la cité et la nation pourvoient à *tous besoins* tandis que les associations d'activité pourvoient chacune à un besoin déterminé.“ Előttünk van a *monotelikus* és a *politelikus*, egy-célú és többcélú szervezetek világos különbsége. A kaszt vagy az osztály nem esik egyik kategóriába sem, („les castes et les classes ex foremnt transition“).

Egy speciális organizáció — könnyen észrevehető — *nem tartalmazhat egy teljes egyéni ént*. Nem öleli magába az egész embert. „Jede social wirksame Idee bildet sich ihren Gruppenleib ... Der Mensch, der in die Gruppe tritt, spaltet gleichsam ein durch die Idee und allein durch sie unterbautes *Teil-Ich* von sich ab; als vielstrahliges Gesamt-Ich mit *unbegrenzten Möglichkeiten der Entwicklung* kann ihn die Gruppe gar nicht in sich bergen.“ Kracauer³⁸ arra mutat, hogy különbözőkép átalakul minden én a szervezetbe lépés alkalmával, mintegy külön fejlődik benne egy *részleges* én, amely ép csak az üzemnek szolgál. Önmaga egészében nem találja fel magát semminő csoportban. De arra is utalnunk kell, hogy egycélú, mesterséges szervezet közepett máskép alakulhat a teljes én, és máskép egy sokcélú természetes szervezet kebelében: ez utóbbinak az ép a sajátossága, hogy *fejlődésre való lehetősége* lényegesen korlátlanabb, mint az; egy célú szervezetek szorosan korlátozó „üzemi levegőjében“.

Egyik szervezetben életünk jobban feloldódhat“, mint a másokban; vannak szervezetek, amelyek hidegen hagynak bennünket, életünk jórészt kívülük játszódik le. Mindenesetre nem *csak* a szubjektív életfelfogás³⁹ jó tekintetbe. Valakiben művészi hajlamok

³⁷ *Essais sur les groupements sociaux*. Alcan. 1929. 63. lk.

³⁸ *Soziologie als Wissenschaft*. Dresden, 1922. 118. lk.

³⁹ V. ö. Th. Geiger, *Die Gestalten der Gesellung*, Karlsruhe, 1928. 25. L Die *objektive* Bedeutung der Gruppé als Lebenskreis gegenüber andern Gruppen mus keineswegs übereinstimmen mit der *subjektiven* Bedeutung, die sie für den einzelnen Menschen hat.

vannak, és egy gyár kartoték-kezelője; több *akar* lenni. A helyes szempont az, hogy egy munkakör túl-specializáltsága mellett nemcsak a különböző lelki erők nem juthatnak szóhoz, hanem a lelkiélet *dominánsai* esnek kívül az organizált cselekvésen: érzelem, akarat, fejlődéshajlam mindazon esetben, amidőn a szervezett szűkmesgyéjú cselekvés szigorúan előírt, és mechanikus észszerűséget követel.

Ebből következik, hogy ha a zárt pályán mozgó szervezeti élet nem enged fejlődést az egyesek számára, azok oly életszférában keresik fel önmagukat, ahol bizonyos természetes kötetlenség és életgazdagság egyaránt feltalálható. Ezek a természetes alakulatok mentik meg az üzembe beágyazott és részleges sorvadásnak induló lelket; „közösségek“ mind, vagy közösségkiegészítők, minő az állam, avagy oly szervezetek, amelyek a technifikált élet kicsinyes rész céljaiból magasabb élet egésze felé emelik a lelket s örök problémákat nyújtanak neki; ilyen az *egyház*. A mesterséges szervezetben parciális életet élő én a maga teljes életlehetőségét keresvén, a szervezetből kikiváncoskodik — ha időnként is — szervezete és sokcélú alakulatokba. Helyes ez a feltételezés? A probléma ily felállítása bizonyára téves; az egyén nem kikiváncoskodik, hanem visszakiváncoskodik a sokcélú közösségekbe.

Igen fontos észrevennünk, hogy az egyesek különböző kapcsolatokat 1, *keresnek* — ezek a szabad csatlakozású csoportok; pl. csatlakozhat egy politikai párthoz; avagy belép egy foglalkozási körbe; 2, azonban vannak *sámára adott* csoportok, amelyekbe az egyes természetszerűleg „beletartozik“. Dunkmann⁴⁰ ily adott helyzetet, a bekapcsolódásra lát a következőkben: mindenki beletartozik a) egy korrétegbe, b) nembe, c) családba, d) népbe, e) fajba. Ezek közül nem mindenik tekinthető közösségnek (pl. az első kettő nem együttélő csoport, csak hasonlósági csoportosulás lehetősége),⁴¹

Természetes közösség idők folytán spontán keletkező, azaz nem mesterséges valami. Összeállítás, történeti fejlődés, spontán „alakulás“ eredménye, s amennyiben nagyobb, időt álló és szerepet vivő alakulatról van szó, a legtöbb *történeti alakulatnak*⁴² is mondható. Vannak rövid élettartamú ily természetes alakulatok is, minő a mai család, viszont vannak hosszú élettartamúak is — me-

⁴⁰ *Angew. Soziologie* 24. Dunkmann közösségről tárgyal „Vollgruppe“ címen.

⁴¹ L. majd szerzőnek a Társadalomtudomány következő számában *Szabad és kötött környezetformák* c. közzeendő tanulmányát (Szerk.),

⁴² A „természetes“ és a „történeti“ szó esetleges találkozása éppen nem örvendő, itt azonban elkerülni nem tudjuk.

gyek (kantonális közösségek), kantonok, nemzetek; mutatja ezeknek régiségét évszázadok óta változatlan neve.

Ezen természetes alakulatok társas quasi-organizmusok, önmagukban szerves jellegűek. Bizonyos arányban való megszervezésük is megindulhat; pl. a *nemzet* megszervezése megy végbe akkor, amidőn *állami* szervezetre tesz szert, azaz nemzetállam lesz belőle. Világos példa a német birodalom a múlt század második felétől kezdve; ama nemzet, mint forgalmi egység (Zollverein) előbb megvolt ép úgy, mint kulturális egység (német „öntudat“, irodalom, tudomány, művészet stb. alapján kifejlődő sajátosság-érzés), úgy hogy csakis politikai egységformáit kellett a szervezésnek kifejleszteni. *Az ily természetes történelmi alakulat szervezés útján bővül, de nem alakul.* Benne nem szűnik meg a természetes alakulat organikus alap jelleme. A nemzetállam állam is, de nemcsak állam. Az állami szervezés csak erősítő tényező, de nem gerince az ősi alakulatnak. Ha egy állam felbomlik, évszázadokra megmaradhat a nemzet, mely ismét állammá lehet, mint azt az orosz nyomás alól kiszabadult mai Lengyelország mutatja. A mesterséges szervezés tehát *nem konstitutív eleme* a nemzetnek. Oly kicsiny természetes alakulat pedig, minő a család, nem kivan ja meg a szervezést, miután önmagában áttekinthető, s igen egyszerű, alá- és fölrendeltségi viszonyba hozható, hierarchizálható, lévén a szülők, vagy azok egyike lényeges korelőnyben s felsőbbségben a gyermekekkel szemben.

A természetes szervezet szerves; a mesterséges szervezet nem gép, de többé-kevésbé gépies jellemű. A szervezés mesterséges volta, láttuk, kidomborodik abban, hogy a szervezés *egy bizonyos* célfaj szolgálatában áll, vagyis minden szervezés — akárminő is a szervezet, alakulat előbbi célvilága — *koncentrálja a célokat egy cél köré.* A „kitűzött“ programm észtermék, minden szervezés bizonyos fokig való racionalizálás is. Maga a „szervezés“ nem más, mint ésszerű átgondolás útján korrelációk teremtése, elgondolt részek összhangbahozatala, s ezzel — mint valami gép megkonstruálása esetén — valaminő quasi-mechanizmus jó létre a társadalom közepett. Ez a „*beállítottság*“ velejárója; a szervezett elemek egy bizonyos célra beállítatnak, rögzítetnek, azaz „zárt pályára“ (D) tereltetnek. A mesterséges szervezet — a szervezés önkéntes gravitációja folytán — *egycélú* munka-gép. Jelentősége az, hogy nagy a munkateljesítménye, zavarmentes, pontos és átütőerejű. De céljainak alakulásában közösségektől *függ.*

Ezzel a *közösségi* szemponttal némi vitaanyaghoz kell hozzányúlnunk. *Tönnies* a természetes, vagy szerves közösségek (Gemeinschaft) alakulásával szemben bemutatta a pusztá szervezetek,

gépies *társulatok* („Gesellschaft“) világát. A kétféle szervezet különböző rangú, másféle értékű. Ez a Tönnies-féle elmélet nincs végig gondolva. *Geiger Th.* kimutatta,⁴³ hogy három jelentésben szerepel a közösség fogalma; ebből mi következtetjük azt, hogy ha 1. a Tönnies-féle „közösség“ elképzelt forma, azaz ideáltípus — ez esetben nem tudjuk, *megvannak-e* ezek az alakulatok a valóságban, avagy csak feléje való közelítések találhatók; 2. ha a közösség régebbi *stádiumnak* tekintendő, amely a társadalomban az egész vonalon az organikus jelleg feladásával gépies szervezetté („társulattá“) alakul át — ez esetben az egész elmélet kulturpesz-szimizmussal telt szociálgenetika; 3. ha a „közösség“ fogalma tényleg létező alakulattípusokra utal, — még mindig nem tudjuk, minő a mesterséges szervezettel való viszonya, lehet békés-közömbös egymásmellettség, lehet függés. Mi úgy látjuk, hogy a szervezetek *függenek* a közösségektől — amit nehéz volna tagadni. A probléma csak az, 1. miben függ minden vagy valamely szervezett egész a szervezetlen közösségektől? 2. A természetes közösségek mint nemek maguk is — esetleg — lényegesen eltérő fajokat tartalmazhatnak s bizonyos, hogy a család mint kisméretű közösség egészen más, mint egy nagyobb méretű közösség, pl. nemzetállam,⁴⁴ mik a *nagyságméretből*⁴⁵ eredő következmények? 3. Melyek a függés állandó s melyek a változó elemei? Vájjon egy szervezet állandóan, vagy csak esetlegesen függ egy öt körülvevő nagy közösségtől? Mindezekre a kérdésekre Tönnies alapján egyszerűen nem kapunk feleletet. Tönnies inkább témát adott, mint megoldásokat, egy évtized óta a kritikák özöne pedig csak növelte a zavart. Tönniesnél társadalommorfológiai *dualizmus* van előtűnk, a közösség *toto coelo* más mint a szervezett társulat, Vier-Ttandtnál csak relatív a különbség, s a társadalom képe nem szakad szét dualisztikus módon.

Legújabban Dunkmann K., a charlottenburgi műegyetem szociológia-tanára arra az álláspontra utal, hogy a *közösség* és szervezett *társulat* fogalmi „aligha alkalmasak arra, hogy a szociológia számára mértékadó kritériumot adjanak,“ Ha az elsőben a bensőséges kapcsolat, az utóbbiban a tárgyi cél dominál, kétségtelennek látszik, hogy „das Innere ist niemals ohne ein Sachliches und das Sachliche nie ohne ein Inneres. Aber alsdann scheint

⁴³ *Die Gruppe und die Kategorien Gemeinschaft u. Gesellschaft.* Archiv für Sozialwissenschaft. 58. köt.

Ez már egyben *közösségkiegészítő* elemmel bővült. Viszont ez adja ki tulajdonképp az átmenet problémáját,

Erre nézve némely részletet alább közlünk.

nur eine einzjge Tendenz vor-zuliegen, *die beides zusammen umfasst*, nur mit verschiedenen Betonung des Inneren und des Aeuseren.“⁴⁶ Ez több tekintetben homályos ellenvetés; mégis? figyelmeztet arra, hogy a közösség érzelmi együttlét, továbbá sokoldalú életkapcsolat, a mesterséges szervezet viszont egyoldalú, szigorúan *tárgyi* munkacélra beállított szerkezet, azonban érzelmi elem, bensőség, személyes kapcsolat itt is van több kevesebb mértékben, tehát *tisztán* mechanizmusnak egy organizáció sem tekinthető. A tiszta *société-machine* tehát csak „elméleti eset,” az organizáció egy munkacél objektív erejétől hajtott, „hidegen” célracionális kapcsolat — *tendenciája szerint, a nélkül hogy ezt emberileg el lehetne érni*; ez a „verschiedene Betonung des* Inneren und des Aeuseren“ álláspontjának igazi jelentése. Vagyis: semmi sem *csak* közösség — mert van konkrét, időben kiemelkedő egyes célja; és semmi nem *csak* organizáció — mert kiélezett egycélúságában nolens volens is magához öleli az életcélok gazdag sokféleségét, tehát nem közösségi életegész felé *hajló*, de arra felé *kényszerülő*. — Minden tehát átmenet; Dunkmann túlságosan is relativizálja s elmosza a morfológiai problémát, míg Tönnies túlságosan szétfeszíti két irányban a valóságot.

Dunkmann maga is lehetetlennek találja, hogy az élet *egyese-problémáival* foglalkozó, speciális csoportok (Stammgruppen) maguk maradjanak, s oly társadalom keletkezzék, amelyben egyracionalizált gazdasági szervezet vigye a főszerepet, legfeljebb némi átlag-humanitással fűszerezve, amint a történeti materialisták akarnák. Honnan is erednének *ideális* kapcsolatok? „Andere als aus der Vollgruppe (közösség) stammende Fermente gibt es? nicht, da ohne jené nur die einzelnen Stammgruppen zurückbleiben.“ Ilyenmú, közösségtelen speciális szervezetekből álló mozaik történeti lehetetlenség.

*Spann Otmár*⁴⁷ tudatosabban hangsúlyozta a szerves jellegű és-gazdagabb célvilágot hordozó közösségek „primátusát.” Ezek hordozzák a gazdag életcélokat, pl. kultúrállamok, míg a puszta mesterséges organizációk csak szolgálják az előbbit. „Ahol cselekszünk, végre is csak a legvégső célok érdekében tesszük . . . Azok

⁴⁶ *Ang. Soziologie*, 54. 1. Die Geschichte beweist es, das alle Sitte und mit ihr der erste Ansatz rechtlicher Regulierung des Soziallebens im mentáien Dasein der Vollgruppe wurzelt, — s hozzá teszi — während ihr wesentlicher Inhalt aus dem jeweiligen Zusammenwirken der Stammgruppen hervorgeht. Ez a hozzátétel, — amely szerint a „tartalom“ *egyese* problémájú csoporttal van kapcsolatban, ugyancsak homályos.

⁴⁷ *Der wahre Staat*, 1921. 35. 1.

a 'társulatok' (Genossenschaft), amelyek a *cselekvés* társulásai, elvileg csak szolgálatban állók; a közösségek ellenben primer, céladó jelleműek.⁴⁸ „A *nép* (Volkstum) a szellemi közösségek egységjelensége. A népi közösségnek lényege a kulturális közösségek benső organikus egységében áll.” Spann, a bécsi szociológiai iskola feje, legutóbb is különleges hangsúllyal emelte ki azt a gondolatot, hogy a szervezés nem lehet más, mint homogén anyagnak egy bizonyos célkörbe való beállítás.⁴⁹

A Spann féle univerzalista szociológia nagyon is sűrűn operál a rész és egész fogalmával,⁵⁰ s ezzel, ha nem is takarja el, de elhomályosítja azt a tényt, hogy a mai társadalom hallatlan sok széteső és ezzel kombioációképes elemből áll.⁵¹ Egy jeles amerikai szociológus, Maciver R. M. hasonlóképp kiemeli a társas közösségek (community) sajátos, szerves jellegét, de óvatosabb álláspontot foglal el.⁵²

Spann ellenlábasa, a kölni szociológiai iskola feje, *von Wiese L.* annál extrémebb álláspontot foglal el. Spann Ö. túlfeszíti a szerves együvértartozás, a „tag“-viszony fogalmát, *Wiese L.* a

⁴⁸ *W. Staat*, 1921. 72. lk. Spann „közösség“-fogalma egyébként eltér Tönniesétől, *még nem tisztán morfológiai fogalom.*

⁴⁹ Legújabb társadalomfilozófiai munkájában, *Gesellschaftsphilosophie Handbuch der Philosophie. IV. Abt. egyik kötete*) 1928. 101. l. nézeteit így foglalja össze. „Minden szervező cselekvés alapvető jellege az a körülmény, hogy csak viszonylag hasonlót lehet szerveznünk. Egyház, család, iskola, gyár, kartell, szakma-egyesület mind azt mutatják, hogy nem lehet tetszés szerint különböző cselekvést egy kalap alá, egy szervezetbe összehozni, hanem mindig csak hasonlót, a vallást, a családot, a neveléshez tartozót, a termelőt stb. Amint a munkások szakegyesülete nem hozhatja össze a banktisztviselőt és a fém munkást stb., a kartell sem a cipészt és a kohászati üzemet; mind csak hasonlót hasonlóhoz rendelhetünk. Ezt a hasonlóságra törekvést minden szervezés 'rendi' vonásának nevezzük és ezen szón 'rendi' távolabbi jelentést értünk, úgy hogy éppen nem gondolhatunk holmi középkori rendre, hanem ezen csak általában a *rétengződés* tényét kell értenünk“ (Schichtung = irgendeine Gleichartigkeit des Zusammenfalten).

⁵⁰ V. ö. azonban O. Spann: *Kategorienlehre*. Jena 1924. sokkal hajlékonyabb felfogását, minek ellenkezőjével sokan vádolják.

⁵¹ Amiből az egyén külön *feladata* származik. V. ö. Litt, *Individuum u. Gemeinschaft*, 3. kiad. 1926. 284. Weil das Individuum dem Ganzen nicht so rest und allseitig eingelagert ist, wie das Glied dem Organismus, darum muss [soll?] es seine Zugehörigkeit zum Ganzen . . . *selbst schaffen* und erhalten, indem es das Ganze in sich hineinzieht . . .“ Melyik „egészről“ lehet itt szó?

⁵² *Community* (1917) 3. kiad. 1924. 75. d. Community is a *matter of degree*, with no set bounds, whereas organism is a closed system.

különállás állapotát festi túlzó színekkel. Wiesenél már nincsenek természetes közösségek, amelyek sokcélú életegészek. Számos helyen ellentétbe kerül önmagával, ami bizonyíték éppen az ellentétes álláspont érdekében, mely szerint a természetes szervezet nem eleve korlátozott célú. Ebből az a következmény adódik, hogy az egycélú szervezet valamikép a sokirányú életproblémát megoldó — rendszerint nagyobb — közösségekkel függési viszonyba hozandó, ami már az *első* szervezési aktus alkalmával felmerülő probléma. Ha Wiese tagadó állásponton van: *Gemeinschaft ist keine neue und eigene Wertpotenz*,⁵³ kénytelen konstatálni, hogy az állam sokcélú: *der Staat als solcher darf nicht einseitig als eine bestimmte Zweckschöpfung betrachtet werden*.⁵⁴ A szervezés sajátos módon kikezdte, csonkította a régi természetes szervezeteket; az állam viszont sok más szervezetből vett át feladatokat. „A modern európai-amerikai állam a nagy, vele érintkező alakulatoktól — a család, az egyház, a gazdaság, a rend, az osztály, a szellemi testületektől — oly sokféle feladatot ragadott magához, hogy vannak vonásai, melyek családi, egyházi, gazdasági, szellemi jellegűek, ami pedig nem más, minthogy oly társadalmi folyamatok, amelyek inkább a családra, egyházra stb. jellemzőek, nála is gyakran előfordulnak.“ Világos kifejezése ez: az állam *közösségi*⁵⁵ jellemének.

A sokcélú közösségek, amelyek közt kiemelkednek azok, melyek évszázados gazdag hagyománnyal, „kultúrával“, felhalmozott értékekkel rendelkeznek, nem vonhatók működésükben a kisebb és fűgőbb szervezett alakulatokkal párhuzamba. Ez utóbbiak teljes erejüket koncentrálják. Ezek mintegy a *munka rohamcsapatái*. Egész természetes, hogy aktualitásérték szempontjából mindenki szemei előtt győzteseknek mutatkoznak. A sokcélú közösségek lassabban mozgó szervezesebb alakulatok, melyeknek nincs? — vagy ritkán van — perdöntő „élük“. Szétszórt energiák lehetnek, melyek mint rádium-csomók messze és sokáig sugározzák ki erejüket és mindenekfelett sokféle irányban. Életegészek, amelyek nem elégítik ki a specialista embereket, de kielégítik

⁵³ *Allgem. Soziologie*, 1929. II. 196. 1. — Ékesen szól Wiesenél ez is (130. l.): „Es gibt Gruppen, die fäst die Totalität der ihnen angehörigen Menschen. in Anspruch nehmen und solche die nur winzige Teile des Bewusstseins und, der Leistungen der Menschen erfassen.“

⁵⁴ I. m. 234. 1.

⁵⁵ Kifejtését megkíséreltük: *A kultúrpolitikai állam eszméjének kialakulása*. Társadalomtudomány, 1929. évf.

a tömegeket, azok egész életét képesek foglalkoztatni.⁵⁶ Erre a tényállásra is akaratlanul rátér Wiese: „Célok körülhatárolhatók és egyes esetben sohasem sokfélék. Szokás államnak, egyháznak, gazdaságnak stb. konkrét célt tulajdonítani (kivált a jogászok buzgólkodnak abban, hogy ama célokat pontosan formulázzassák). Ahol azonban egyébiránt az illető alakulat élete *messze túlmegegy a megállapított célon — ami csaknem az átlagos eset, —* csakis egyes lelki erők találnak kielégítést, nem pedig mindenik.“⁵⁷ Itt vagyunk ép a szervezés természetes korlátjánál: az ésszerű szervezést a racionális ember viszi véghez, de csak részben elégítheti ki őt; ugyancsak ésszerű alapon azt is mondhatni: véget vetek a szervezésnek, mert a szervezés *nem lehet* elég. Ez íme a szervezéselv antinómiája.

Minden mesterséges szervezet egycélú lévén, megalakításánál amaz egy célfajon kívül eső életcélokat *elvíleg mellőzni kénytelen*. A kábelgyár éppen csak kábel-ügyekkel akar foglalkozni, s nem többel. A szervezés tehát egyoldalúvá tesz. Éppen ezért *mindig minden szervezés egy reziduumot hagy hátra szükségképpen*, amely ha lényeges életfeladatot tartalmaz, egy újabb szervezési aktus tárgya lesz, azonban ez az újabb szervezés is éppen csak részfeladatot oldhat meg, így keletkezik egy végeláthatatlan szervezési probléma; ebben van a szervezés örök tragikuma. Mindig hátralékban van, mindig megoldatlan feladatokat hagy maga után, sőt támaszt ilyeneket. Szervezés útján mindent megoldani tehát nem is lehet; a társadalom *egyetemes* szervezése *contradictio in adjecto* tartalmaz. A szervezés akciója csak egyes pontokon törheti át az élet-problémákat, a szervezési aktusnak a társadalom egész felületén való előhaladása önmegsemmisítést is jelent, generális forradalmat. Ilyen a történet folyamán csak egyszer jelentkezett: a most folyó bolsevista forradalomban, mely nemcsak a régi gazdasági szervezet forradalmasítására indult, hanem lerombolja a családot, gyökerében támadja az egyházat stb. és csak egy téren hajolt meg bizonyos normarendszer előtt: a tudomány előtt, ezt is azonban céljai rabszolgájává tette.

⁵⁶ Fontos továbbá Wiese i, m, 216. „a „nagy testületek“ (absztrakt kollektivumok) szerepéről: a természetesen adott gátlásokban való segítség tőlük várható . . .

⁵⁷ *Allgem. Soziologie*. II. 197. 1. Figyelemreméltó következtetése ez: „Wes-nalb genügen die Gruppen nicht, um das soziale Leben aufrecht zu erhalten? Es fehlt ihnen an der Wirkungskraft tiefwurzelnder Ideologien von überpersönlicher Einheit und Ewigkeit.“ 202. 1.

„Man kann auch eine Räuberbande gut *organisieren*“ (Pfordten⁵⁸); valóban az, amit szervezésnek mondanak, még nem jelenti azt, hogy a szervezés önmagában a legmagasabb erkölcsi, vallásos és logikai értékek fenntartását hozza meg egy társadalmi egészen belül; nem jelenti önmagában a szervezet feltétlen alárendelését a végső, ideális értékeknek. Sőt a szervezésben lehet bizonyos pokoli erő, amely az egyes szervezetet önálló harcosná emeli értékekkel *szemben* is. A „szervezett“ rablóbandának nem morális színvonalra nyert ama szervezéssel, hanem csak harcias átütő ereje. Ez éppen abból érthető, hogy a szervezés egyirányban *racionális* erő, a technicista elv győzelme, s ha az ész ily módon eszközök invenciójában és művészi összeállításában lesz virtuóz, ép ez a technicista egyoldalúsága teszi vagy teheti a szervezetet bizonyos fokig közömbössé a szervezeten *kívüli* társadalmi egész morális követelményei iránt. A szervezés elsősorban befelé ható eszköz, mely megtalálhatja a társadalmi egység belső követelményeit a nélkül, hogy a szervezetközi követelményeket is párhuzamosan megoldaná.

A szervezés örök tragikumához: ahhoz, hogy megoldatlan életproblémák mindig maradnak utána, hozzájárul az, hogy a szervezet a maga célracionalitásában, rideg üzemi szellemében sajátos módon átalakítja a lelkeket. A szellem technicista jellegűt, mens faber-ré, jó géppé lesz. *Ezzel együtt azonban célalakító vénája kiapad*; a cél immár a szervezetek keretében adott dolog, problémája csak a célravezető eszközök terén marad, Ez alapon belátható, miért alakú ki oly helyzet, amelyben igazi, célalakító erő: emocionalitás már csak „közösségekben“ él.

7. A szervezés és a nagyságméret problémája.

Hogy valamely szervezet nagy vagy kicsiny, azaz hogy nagyszámú vagy kisebbszámú embert számít-e szervezet tagjai sorába, sajátosképp nem kvantitatív hanem kvalitatív probléma. A szervezetek nagyságmérete önmagában is beszédes adat égy szervezet minőségére nézve. A kis szervezet természetesen nem lehet nagyon *szétszórt*, mert akkor *széteső* valami és nem szervezet* A kisméretű szervezetnek mintegy lényegéhez tartozik a tömörsége, valamint az, hogy könnyen áttekinthető és ellenőrizhető.⁵⁹

⁵⁸ *Organisation, 1911.* 15. 1.

⁵⁹ Innen van egy közismert tény. A marxizmus tévedett: folytonos üzemmegkoncentráció lehetetlen; a javítási üzemek a nagyüzemekkel együtt sza-

A kis szervezeteknek nem mindenike egyszersmind intimitás-levegővel telt, minő pl. a család, de ilyenné kifejleszhető; pl. a patriarchális kisüzem egyenesen családias hangulatú, rendszerint egyenesen családhoz kapcsolódik. A patriarchális viszonyokat még a manufaktúra kora sem irtotta ki egyszerre. Ellenőrizhetőség és intim bensőségeség kifejleszhetősége kisszervezetre jellemző *csakis* a kisszervezet adhatja meg emez igen fontos funkciólehetőségeket.

Nem eléggé eszméltek szociológusok arra a rendkívül jellemző tényállásra, hogy a katolikus egyház, mely a leghatalmasabb organizációk egyike, mikép tudta megőrizni és megújítani évszázadokon át bensőséges életét: kisszervezetei a szerzetesrendek körében mindig újraéledt a bensőségnek, az áhítatnak csendes formáló ereje akkor, amikor a nagyszervezet kezdett hidegebb adminisztrációs jelleggel átítatódni; az Egyház századról-századra fel tudta szívni az újjáéledő, intimtalajú élet lehetőségét. Ez a nagy történeti tény nem közönséges, hanem kivételes; a nagyszervezet kivételesen tudja oly mélyen felhasználni, abszorbeálni a kisszervezet specifikus erejét.

A nagyszervezetnek átlagosan tragikus útvonala az áttekinthetlenné „fejlődés.“ Nagy, hatalmi közületek mindig örvendenek a kisebbekkel szemben való ellenállhatatlanság álláspontjának, s érzik azt, hogy mennyi parancs-attitűdre van kilátásuk. Azonban nem tudják megragadni a kicsiny ember benső életét. Két interpszichikai áthatástörvényre itt röviden mutathatunk rá, mely a gyakorlat előtt a jelen időkig gyakran rejtve maradt.

1. A lelki áthatás intenzitása függ a kölcsönhatásba kerülő szervezetek *hasonló nagyságméretétől*, az intenzitás fordítottan arányos a nagyságmérettel a nagyméretű társadalmi egység a Icisméretűre nézve túldomináló erejű, de nem domináló bensőségű. Ily eset látható akkor, amidőn egy hatalmas állami szervezet „téríteni“ akar. A kisméretű *ideológiai szekta*⁶⁰ kisiklik a nagyméretű szervezet igazi ható ereje alól, mert ez utóbbi ép azt nem tudja — természeténél, *azaz* nagyságméreténél fogva — megragadni, ami a kisméretűben lényeges: a bensőséget. A „térítő hadjáratok“ belső tragikumot hordoznak magukban, contra-

porodnak, ezek pedig általában kicsinyek, nagyméretű ily üzem pl. 5000 taggal el sem képzelhető, mert e ténén lényeges az, hogy ellenőrizhető legyen minden apró munka.

⁶⁰ A szekta-fogalmát tágabbnak kell vennünk, s nem csak a (különböző) *vallásos* szektára korlátoznunk.

dictio in adjecto a hadjárattal, mint kényszerítő erővel szemben a „térítés“, amely bensőt érintő.

2. Második interpszichikai áthatástörvény lehet ismét röviden szólva a következő. Minden nagyszervezet a maga nagyságánál fogva személytelen normák uralmát tétélezvén fel, a norma címzettjeivel szemben *személytelen norma*uralmat jelent, azaz elszemélytelenedik; ez szükségképeni akadálya annak, hogy a normák „nevében“ fellépő *személytelen* nagyszervezet (pl. állam) *személyes* életközegig érjen le hatásaival, éppen a személyest érintse. Vegyük példaként a következő esetet. Egy író kiadójától előleget vesz fel készítendő regénye számára. A regény nem készül el. A kiadó bírósághoz fordulhat-e, hogy kikényszerítse kötelmi jog alapján neki járó *jó* regény elkészülését? A jogszabály elérheti a lapszám kikényszerítését, de nem érheti et a valóban „személyes“ ambíciót, mely az íróat valóban „jó“ mű elkészítésére sarkalja. A személyes ambíciók tipikus világa a művészi alkotások területe. Ezen a téren a nagyszervezet a maga pl. jogszabályai útján alig tud valamit elérni, nem tud művészi irányt „intonálni“, nem tud célokat sugalmazni. Fontos ez a tétel a kultúrpolitikára nézve; van egy természetes határ, ahol a kultúrpolitikus kénytelen átengedni a teret a személyes törekvéseknek és szervező erőkkkel előfeltételeket csak *kedvezőbbé* tehet, de nem provokálhatja magát az alkotást.

A bensőség életfolyamatainak legláthatóbb területe az egyházi élet. A történeti tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyház, mint nagyméretű szervezet kikényszerítheti, vagy más, lényegesen enyhébb formákban keresztülviheti az „önkéntes meghódolás“ *nyilvánítását*, de nem biztosíthatja a „benső alávetettség“ intenzív önvallomásait. —

Simmel⁶¹ arra utal, hogy szocialista jellegű szervezet, mely magamagát fenn akarja tartani, nem lehet nagy, mert az, hogy a munkák és az élvezetek igazságos elosztására törekednek, intenzív ellenőrzést követel, ez pedig csak kicsiny és áttekinthető csoportra nézve válhat lehetségessé. A Familistere de Guise, egy 80-as évektől kezdve fennálló, szocialista jellegű termelőszövetkezet nem tudta többre vinni, mint 2000 tagra a 90-es években. Ez is csak úgy lehetséges, ha annak környezete még a régi alapon gazdálkodik. — A szektárius csoportalakulás (valdensek, mennoniták, herrenhutiak) tisztán személyi ügyekbe avatkozta be, tiltották az esküt, a katonai szolgálatot, a kisközösség szabályozta a napi munka időbeosztását, a házasságkötést stb, — a

⁶¹ *Soziologie*, 1908, 48. lk.

szekta széttörnék, mihelyt személyi dolgokban mint nagyszervezet-lehetne a dirigens. — Természeténél fogva kicsinyek az arisztokráciák. Nem helyes szempontot érintünk, ha azt mondjuk, hogy az arisztokrácia „nem akarja megosztani a hatalmát“, avagy, hogy nagyobb arisztokráciát a tömegek „nem tudnak eltartani“. A szociológus azt látja, hogy ha mindennek ellentéte állna is be, a tömegek valóban el tudnának tartani széleskörű arisztokráciát, s ez meg is „akarná“ osztani hatalmát, az arisztokrácia csak homogén és áttekinthető lehet, önmagát szilárd, önfegyelmezett *egységben* akarja fenntartani. Mindig tragikus egy arisztokrácia belső meghasonlása. Ennek érzéséből ered az áttekinthető rokoni vonatkozások különös számontartása, innen vannak a rokonsági viszonyok tömegét folyton „regeneráló“ házasságkötések következetesen arisztokraták között. Az arisztokráciák „elzárkózása“ nem tendencia, hanem a nagyságméret kényszerű törvényszerűsége: nem lehetnek sokan.⁶²

A hatalom érvényesítése csak akkor lehetséges, ha a hatalom: eszközei áttekinthetők. Az egységes fellépésben *már* az hatalom, hogy egységes.

Valóban az arisztokrácia szerepe az, hogy *kifelé* hasson ellenőrző szerepében, amely lehetetlenné válik, mihelyt megsokasodik, és nagy erőbefektetésekkel *önmaga* ellenőrzésével kell foglalkoznia.⁶³ E téren meg kell jegyeznünk, hogy a múlt század demokratikus eszmeköre semminő probléma valóságos fontosságára és igazi arculatának felderítésére oly bénítólag nem hatott, mint az arisztokráciáéra.

A nagy organizáció normái személytelenül hideg,⁶⁴ közösségi emocionalitás nélkül való, ezért sokszor terméketlen⁶⁵ racionális normák. A nagyszervezet mintegy távol van az egyestől kinek szeme azt nem pillantja át, épp ezért ama „távoli“-ért szíve sem dobog. A disztanciálódás magától adódó tragikus té-

⁶²Platónnál az arisztokraták: *μὴ πολλοί* Sallustiusnál: pauci.

⁶³Az arisztokrácia egységösztonénél fogva „centripetális“; ily funkció lehetetlen, ha maga is centrifugálissá válik.

⁶⁴V. ö. Símmel (i. m. 57. 1.): Die Beziehungen von Person zu Person,, die das Lebensprinzip kleiner Kreise bilden, vertragen sich nicht mit der *Ferne und Kühle* der objektiv-abstrakten Normen, ohne die der große nicht bestehen kann.

⁶⁵A jog szociológiájának érdekes ténye az, hogy a távoli, azaz már nagyságméreténél fogva disztanciálódott normaadó ma oly *normainflációt* hozott: létre, amely nem találja meg érvényesülését, — kiapadt mögötte a szükségesség-emocionális garancia; ez az igazi hajtóerő a garanciánál.

velyét⁶⁶ át lehet némileg hidalni azzal, hogy *közeli* azaz „személyi“ vezetőt adunk a kisebb csoportnak, és hordozható tárgyat: jelképet.

A kisservezetben nincs „absztrakt“ jogszabályi elem. Itt minden közeli, minden „személyes“ érintkezések síkján folyik le. Ez a *középnagyság* a „Sitté“ hazája, mely a „nagy“ szervezet és az önálló egyéni moralitás közti *középhehelyet* foglalja el. Ha a szociológiában gyakran szerepel a „nagy“ és a „kis“ társadalmi egységek ellentétes jellemének szembeállítás, figyelése, annál feltűnőbb, hogy a *középnagyság* problémái háttérbe szorulnak. A történetnek ezek a hamupipókéi — mint ma minden erőfeszítés mellett is sajátosan háttérbe szorul azon középnagyság leérdése, melyet kisebbségnek mondunk (pártkisebbségek, kisebbség választójogi tekintetben, nemzetiségi kisebbség). Dolgozatunk jelen fejezetében, hol a *közösség* viszonyát vizsgáljuk az organizációhoz, újból elérkezünk a ma is fontos kérdéshez: mennyiben tannak meg a történet lapjairól jól ismeretes közösségi élet nyomai „középnagyságú“ életkategóriákban.⁶⁷

Hogy ez a kérdés felderítetlen területre vezet, s a kutatás

⁶⁸ Simmel szerint a nagy szervezetek kénytelenek disztanciált állapotba kerülni. A disztanciálódásnak már a „sokaságból“ való magyarázata érdekes. Simmel (Soziologie, 56.): „Der Charakter des Überpersönlichen und Objektivtven . . . entstammt gerade der Vielheit der irgendwie wirksamen individuellen Elemente. Denn nur durch ihre Vielheit paralyisiert sich das Individuelle an ihnen und steigt das Allgemeine in solche Distanz empor, daB es als ein ganz für sich Existierendes, *des Einzelnen nicht bedürftiges* (sic), ja oft genug ihm Antagonistisches erscheint.“ Avagy: „Die große Gruppé gewinnt Ihre Einheit nur um den Preis einer *weiten Distanz* all dieser Gebilde von dem Einzelnen.“ A disztancia-érzés végeredményben nem a nagyság (sokaság) *látásából*, hanem a nagy szervezet *funkciójának* minőségéből ered: a nagy szervezet szükségkép — „elnagyol“ mindent. Átlagosít, vagy formálisan kezel. (Jó példák láthatók a szegénygyámoltás terén). Az állam és isttola viszonyában igen észrevehető, hogy oly finom organizmusba, minő az iskola, az állam alig nyerhet betekintést. Az ellenőrizhetetlenség sajátosan fennálló állapota nem ilyen vagy olyan „akaraton“, csekély ellenőrzési „buzgalmon“ alapszik, hanem azon, hogy égy nagyméretű s egy kisméretű (hozzá intim) egység szükségszerűen különböző síkra tartoznak.

⁶⁷ A jog szociológiájának egy, nézetünk szerint, gazdag problématerületére mutat Simmel egy, aforizmaszerű tétele, mely mélyen jellemző tényálásra utal: „Die eigentümliche Bindungskraft der Sitte wird für den Staat zu wenig und für das Individuum zu viel, ihr Inhalt dagegen für den Staat zu viel und für das Individuum zu wenig.“ Néni hiszem, hogy ez a sui generis szociológiai téma valahol kielégítő megvilágítást nyert.

figyelmét nem szokta felkelteni, oka a mai helyzet; a *nagyméretű* egységek sikerének szüntelen jelentkezése.

Azt hisszük, nem merül fel kétség a? iránt, hogy korunk a nagyméretű előtti korlátlan hódolat kora. Amint a gazdasági szervezetek körében a nagyméretű üzemeik a legjobb és leghatalmasabb termelők, ugyanily siker kívánságával mindenütt nagyméretű társadalmi és kulturális szervezetekre törekszünk. A lefolyt világháború hadserege bizonyos értelemben oly „szervezésoda“, mely-ép természetes folytatása a világháború előtti gazdasági szervezet nagyméretű tendenciájának,

Ugyanígy vagyunk az államok nagyságának problémájával; az állam lehet nagy és lehet kicsiny, az erőviszonyoktól függ, hogy meddig növekedhet. Általában az a gondolat, hogy az államnak van valaminő normális nagyságmérete, s ami ezen fölül van, hiper-normális sőt abnormális, a mai közgondolkodásban már nem szerepel. Hornyánszky egy jeles tanulmányában⁶⁸ bemutatta előttünk a görög gondolkodás és történet világát, és szakavatott módon fejtegette ki azon tévedések gyökereit, amelyek uralkodók a görög történelem mai megítélésében annak folytán, hogy mi ma „világrészekben gondolkodunk“, az imperializmus kora a nagyméretűség hitében élt és hatott, s kiirtotta belőlünk a kisméretű társadalmi egységek, ezzel a poliszok kellő megértésére való köteles; képességet. Az az elfogulatlan életlátás és kritikai véna, mely ebben a tanulmányban nyilvánul, a vérbeli szociológus eszmemenetét: revelálja.

A korok egymásutánjában észrevehető, hogy közvéleményhordozta gondolat egy, koronként változó *méret-ideál*. Ma a nagyméret az ideál, ezzel szemben a görög gondolkodást a kicsiny méret-ideál jellemzi. Ennek a gondolkodásnak belső jellemét azon az alapon érthetjük meg, hogy meglátjuk; mindazon fejlődési színvonalon, amelyen a kisméretű társadalmi egységek méret-ideálja uralkodik, tulajdonképen *nem* gondolnak egycélú organizációkra, hanem sokcélú „közösségekre“, Mindenütt közösségi életkapcsolat az antik élet uralkodó vonása.

Maga az állam nagy és kisméretű egyaránt lehet, mert az állam túlnyomó részben *külső* életszabályok fenntartására törekszik, külső életrend körvonalait tartja fenn. Nincs semminő akadálya annak, hogy az állam elvileg ne lehessen nagyméretű. Az állam azonban nem *csak* organizáció, hanem közösséget *kiegészítő* szervezet is, közösségekhez, kantonális, nemzeti, és kulturális közösségekhez tapad. Az állam első sorban külsőleg „civilizáló“ ténye-

⁶⁸ *Kis és nagyterületű állam*. Történelmi Szemle, 1921, 1—47. lk.

ző, rendalkotó hatalom, másodsorban oly hatalmi szerkezet, amely közösségeredetű normákat szív fel, ismer el és különleges szankció-nyomatékkal lát el.

A görög polisz azonban mindig több ennél, maga az a körülmény már többé teszi, hogy az állam és egyház nincsenek elválasztva, sőt erősen összeforrtak. A görög polisz állami hangsúlyllyal ellátott, egyébként sokcélú *közösség, amelynek* még megvan az igénye *intenzív* életegységre (innen a polisz „zsarnoksága“), s benső összeforradásra. Az ilyen közösség valóban nem lehet nagyméretű és semminő csodálni való nincs azon a — mai szemmel nézve különös — törekvésen, hogy az államot maximálni akarják. A görög szociológia itt oly problémaérzékletet mutatott, amely a mai szociológia problémalátását felülmúlja. Ismeretes, hogy Miletosi Hippodamos véleménye szerint 10.000 férfi kell egy államhoz. Úgy látszik, Korinthusi Pheidon is foglalkozott ily nagyságméretet illető gondolatokkal. Aristoteles szerint az állam «lvileg nem Jehet nagy; a polgároknak közvetlenül kell határozni államügyekben, kell hallaniok a kikiáltó szónok (kérüx) hangját. Az államnak, úgy véli, kell valaminő határának lennie, mintahogy nem lehet határtalanul nagy egy hajó, vagy akárminő eszköz.⁶⁹ Seeley arra figyelmeztet,⁷⁰ hogy ily módon az antik államok körében elvileg lehetetlen az imperializmus. Amikor az állam terjeszkedik, voltaképp *új* államot alkot.

Természetesen a földrajzi tájak szétszakadozottsága a döntő ok, de egyesek lelki okokra is vélnek rátalálni. Joel Károly⁷¹ általánosságban nyilatkozik: „Mit der Kraft hasst der Grieche die Masse, da sich beidé bedingen. Er versteht nicht die Kraft, die sich die Masse unterwirft; er versteht sich nicht auf Eroberung. Klein blieben die griechischen Staaten und sie schämten sich nicht.“ Aristoteles még alkotmánytechnikai okra, a népgyűlés szükségképeni korlátozottságára hivatkozik, Platón már általánosabb tételt formuláz:⁷² az állam „mindaddig, amíg növekedése alatt egy akar maradni, csak hadd növekedjék; azontúl azonban már ne.“ A szabad fejlődésnek elve mögött azt kell keresnünk, vájjon az egységre való akarat reálisan, azaz tömeglélektanilag megvan-e.

Az újkorban is felbukkan a nagyméretűség határának kér-

⁶⁹ Ld. *Politika*, VII. 4. (Szabó Miklós fordítása. 1923. 194. 1. A M. Filozófiai Társaság Könyvtára),

⁷⁰ *The expansion of England*, 1883, 49. lk.

⁷¹ *Geschichte der antiken Philosophie*, 1921. I. 77. 1.

⁷² *Politeia*, 423.

dése. Rousseau-nál találunk egy említésre méltó részletet.⁷³ „Mílcént a természet bizonyos határokat szabott meg a rendesen kifejlődött ember termete számára, melyeken túl csak óriások vagy törpék lesznek, éppenúgy egy állam legjobb alkotmánya szempontjából is *vannak korlátai a terjedelemnek*, amelyeknek meg kell lenniök azért, hogy ne legyen túlságos nagy, mert akkor nem lehet jól kormányozni, se nagyon kicsiny, mert akkor nem tarthatná fenn magát. Minden politikai szervezetnek megvan az erő-maximuma, amelyen nem kell túlmennie, amelyen pedig mégis túlmegy hódítás kedvéért. *Mennél terjedelmesebb lesz a társas kötelék, annál inkább lazul;* és általánosságban kicsiny állam aránylag erősebb, mint a nagy.“

A túlméretezett társadalmi egységek elleni küzdelem — ma észrevétlenül állandó probléma lett. Nem a regionalizmusra gondolunk, mert ez tulajdonképp csak a túlságba vitt központosítás elleni reakció, hanem másféle tényekre.

Máris eléggé feltűnő törekvés ma a gazdaságpolitikában az üzemhalmozás elleni visszahatás: a nagy üzemek felbontódnak kisebb üzemekre („Werkstadtaussiedlung“), a „kivándorolt“ részüzemek relatív egységek lesznek, melyek nem ritkán jobban és olcsóbban termelnek. Maga a legtipikusabb amerikai mamutüzem vezetője, Ford adta ki a jelszót: „vissza a falusi iparhoz“ — ezek csak falukba széttelepített, városi üzembrészek. A munkástömegek nagyságára nézve szinte görög módra számszerűleg állapítja meg a maximumot: „1000—5000 munkás legyen igazság szerint a legtöbb, melyre egy gyári üzemnek szüksége van“.⁷⁴ Észrevétlenül s elvi hangsúlyozások nélkül is a kisebb egységek megteremtése folyik a politikában is. Kisebb egységek születtek a Szovjet hatalmas, központi nyomása dacára, európai, főleg ázsiai orosz talajon; kisebb egységekre tördelődött a háború utáni Európa⁷⁵ a nemzetiségek, népek önrendelkezési elvének hatására. Az ethnikumot jellegében meg lehet találni, de tudott dolog, hogy semmiképp nem lehet ethnikum földrajzi határát kijelölni, ennek ellenére a széttördelődés megindult.

⁷³ *Du contrat social*, II. 9.

⁷⁴ Idézi (Lében und Werk, 98) K. C. Thalheim érdekes könyvében, *Sozialkritik und Sozialreform bei Abbe, Rathenau und Ford*. (Év n. 1929.) 105. kk. Több jellemző adatot hoz fel. Ford egy kitelepített részüzeme: szelepgyár 300 munkással 3 és fél centért állított elő egy szelepet (régiben a törzsgyárban előállítva 8 cent); mind a kitelepített üzem olcsóbban termel; 154, 35 munkással, egy csak 11-gyel dolgozik, egy 1000, egy 2500 munkással. Ez a lecsapolás a törzszüzméről rengeteg szociális előnnyel is jár,

⁷⁵ Európában ma 29 vámterület van a régi 19 helyén.

A közösség és szervezet nagyságméretének szempontjából a tömegesedés *lelki hatásaira* már Aristoteles is ráeszmél. Lehet-e oly egységakarát létező, reális erő, amely egyre növekszik az állam nagysága arányában? Ismeretes, minő lazulás, szétesés, követi az imperiális állam kulminációját (ld. a graecomacedon államot). A lelki egymásrahatás feltételei állami térhódítás arányában párhuzamosan *nem* növelhetők; a nagysággal a tömeg, ezzel az *anonimitás* nyomul előtérbe, Megkezdődik az egyest körülfogó világban az „ismeretlenség“ folytán beálló közvélemény-lazulás. A természetes közvélemény helyett mesterséges közvélemény uralkodik.⁷⁶ A modern tömegekkel operáló demokratikus politika⁷⁷ nem tudja megoldani azt a kérdést, hogy a tömegek ismerjék a vezetőit, s a vezető ismerje a tömegeket. Aristoteles viszont még jól tudja: „Ahhoz, hogy valaki vezető hivatalt tölthessen be, feltétlenül szükséges, hogy *ismerjék* a polgárok egymás képességeit.“⁷⁸ A modern nagytársadalmak korában szinte általános ismeretlenség bénítja a „social control“ működését: az ismeretség kivételessé válik, holott az ismeretség lényeges feltétele az együttműködésnek. Az antik gondolkodó szerint „ahol ez a feltétel nincs meg, ott szükségkép rosszul mennek a hivatali és bírói ügyek. Egyik téren sem volna megfelelő a vaktában való ítélet, ami pedig *túlságosan népes* államban nyilvánvalóan bekövetkeznék.“ Az ebből levonható platóni elv a következő: „Az állam népességének legalkalmasabb határául az vehető, hogy lakosság száma legfeljebb akkora legyen, *amekkora az élet önállósága és függetlensége szempontjából még át lehet tekinteni.*“ Platón később (a Nomoiban) a számszerű meghatározás terére lép: akkori normális állam — szerinte — 5040 polgárt egyesít magában.

Mai szempontból mosolyt keltő minden számszerű határszabás, és számos hasonlat.⁷⁹ Viszont idők folytán sajnosán tűnt el a közvéleményből annak fontossága, hogy a nagyságméret a szervezetek lényegéhez tartozik, a nagy ságméret benső, törvényszerű

⁷⁶ Erről részletesen szoltunk: *A közvélemény erővesztésének okai a modern társadalmakban*. Bp. Szemle 1926. 201. köt. 404-^33.

⁷⁷ V. ö. Bryce és Ostrogorski műveit.

⁷⁸ Politika, 1326 b. (M. ford, Szabó, 195. 1.)

⁷⁹ V. ö. Rousseau (i. h.): „a közigazgatás sokkal bajosabb nagy társaságokban, mint ahogy a súly is nehezebb egy nagyobb emelőrúd végén.“ Viszont jól felfigyelt: „A tehetségek [nagy szervezetekben] nem érvényesülnek, az erények ismeretlenek maradnak a bűnök büntetlenek oly tömegben mely ismeretlenekből áll.“ . . .

szerkezeti eleme a társas organizációnak, s nem bizható a merőben ötletszerű, nagyságot túlméretező emberi önkényre. A szervezési láz nemcsak sok szervezettel, hanem ok nélküli túlméretezéssel is szociális bajok okozója lehet.

Rendkívül sajátos szervezettani nézőponton a hadsereg alakulata. A mai hadsereg a leghatalmasabb mesterséges organizációk egyike. Megvan a maga egyetemes szervezeti és szolgálati szabályzata,⁸⁰ mely jogilag szorosan átfonja annak egész életét. Ez az össz-szervezet — *sit venia verbo* — a „hideg normák“ összességétől függ. A tényleges, harcban álló hadsereg nem ezeken a normapályákon mozog, igazi életét nem a békeévek jogászai elméjéből pattant norma-rendszer irányítja, hanem oly gyakorlat, mely a mindenkori helyzettől függ lényegében. Hadsereg sajátos módon kettő van: az összes „hadsereg“, mely organizációs egység és az egyes „csapatok“. Ha a csapatok, ezek a reális egységű, morális erővel telt, és áttekinthető (kisebb) egységek jól működnek, van szó igazi haditényekről; ha a jelentések szerint „a csapatok szelleme“ jó, azaz morális ereje intakt, azt jelenti, hogy élet-, azaz harc képes az összes hadsereg — ez utóbbi a „csapatok“ nélkül csak rengetegbe vesző háborús adminisztráció.⁸¹ Az összhadsereg lehet „hideg“ organizáció, a „frontcsapatok“ életében, avagy közvetlen a front mögött másféle moralitás volt a világháborúban található, mint otthon, a nagyorganizáció árnyékában. A hadsereg tehát összességében mintegy külső víz: az igazi harci élan kint, a csapatokban él és lüktet. Ez alapon világos, hogy az összhadsereg kezdetben csak (mesterséges) Organizáció, óriás gépezet, viszont a harcoló egyes „csapatok“ *morális erejű közösségek*. A nagy szervezet kisebb közösségeket rejt magában, illetőleg enged kifejlődni.

Mi az összetartó kapocs? Kétségtelenül nagy, erőteljes egyéniségek, igazi éthosz-központok, kik egy-egy közösség „én“-jét (helyesebben „mi“-jét), életakarátát, szellemét magukba szívták, tükröztetik. A sugárzó erejű vezetők hatalmas akkumuláló erejükkel *hordozói*, képviselői egy-egy közösség sorsézésének, általában kollektív eszméjének. Bennük van az egység, erő s élni akarás s belőlük is sugárzik ki, hatványozva a tömegek közösségi érzéseit, ideáljait.

⁸⁰ Kuriózusként említem, hogy *Organisation* címszó alatt a *La Grande Encyclopedie* nem tárgyal másról, mint a francia hadsereg szervezeti és szabálykönyveiről.

⁸¹ Nem rég vált ismeretessé, hogy az osztrák-magyar hadseregből 1 millió működött a fronton, 5 millió — adminisztrált.

Egészen más a „szoldateszka“. Ebből ép ama sorsközösség s kollektív ideál érzése hiányzik, amely normálisan egy-egy közösség szellemi énjéből és tőkéjéből származik át egy hadseregre. A szoldateszka fegyelmetlen, közösségi érzésekkel szemben idegen, társadalom-ellenessé vált, ideáltalan bolygó. Sajátos éppen az, hogy fennáll egy hadsereg, mely még fenntartja „szervezett együttműködését“, ami biztosítja átütőerejét, a szervezet hideg, organizációs normái még élnek, de már mi sem biztosítja a züllesnek induló sereg — „egy szoldateszka“ — igazi győzelmét: egy közösség erkölcsi erejének diadalát.

Az áttekinthető és rendezhető,⁸² mert kisebb egységekben, a „csapatokban“ élő közösségi eszme az, amely morális erőt kíván; s mert a morális erő teljesítményét nem lehet megfizetni, s mert a morális erőnyilvánítás csak közösségnek, sőt ezen felül álló értékeszméknek tett „szolgálat“, belső ellentmondással teltek tekintjük a *zsoldos hadsereg* rendszerét. Ahol a fizetés előtérbe nyomul, már nem lehet szó oly hadseregről, amely a legnagyobb áldozatot követeli meg az egyesektől, életük feláldozását. Merkantilis alapon csak ál-hadsereg állhat. Valódi hadsereg közösségi én aktív énjét tömörítő egység, melyet az „organizáció“ csak támogat, de nem teremt.

8. Következmények a szociálpolitika problematikájára nézve.

A fentebbiekből az a következmény derül ki, hogy nem minden társadalmi alakulat (szervezet) alakítható át mesterséges szervezetté. Vannak mesterséges alakulatok, melyeknek működése éleesebb, áthatóbb, mint a természetes alakulatoké, sőt határozottabb eredményeket is garantálnak, miután működésük kiszámított és mechanizált, úgy hogy az ily organizációk nem ok nélkül foglalták el helyüket a mai köztudatban. Sok teljesül, szinte minden, amit várunk tőlük, azonban — nem várhatunk mindent tőlük. Nem vesszük számításba, hogy működésükhöz természetes szervezetek (minő a család spontán *nevelő* munkája, de gondolhatunk a családra, mint munkanélküli segélyezőre, mint aggkori támogatóra) nagy mértékben hozzájárulnak, úgyhogy természetes szervezetek nélkül a parciális céloknak élő társadalom jólléti szervezeteknek rendkívüli mértékben meg kellene szaporodniuk, ami elviselhetetlen finánciális zavarokat hozna. A természetes szervezetek spontán működnek, maguk bizonyos ész-

⁸² Erről részletesebben szóltunk: *Tömegelektani erők a hadseregben*, c. tanulmányunkban. Magy. Figyelő. 1917.

revétlen és magától értetődő autonómiával oldják meg szociális feladataikat — s ezekről nem számolnak be. A mesterséges organizációk a maguk céltűzéséhez képest *fennálló* programjukról szüntelen beszámolást tartanak, vagyis amaz organizációk szüntelenül *indokolják* lét jogukat, erre rá is szorulnak, felmutatván, részletezven funkciójukat; viszont az el *nem* végzett s nem is vállalt funkciókról — természetszerűleg — hallgatnak. Az elmaradt funkciók, melyek mindenki előtt nem lehetnek világosak, s csak a tüzetes társadalmelemzés előtt tárulnak fel, gyakran igen lényegesek. A társadalmelemző — s nem pl. a profitvállalkozó — deríti ki, hogy mik a szükségkép összetartozó (korrelát) szociális feladatok: ez maga is jelentős problémája mai szociológiánk-nak, s az államnak. A „*korrelát feladatok*“ csak együttesen végezhetők el; ha külön vesszük munkába az egyik célt, s elmarad a Ikorrelát cél elérése, elérünk ugyan *valaminő* célt, de másik oldalon a szétszakítottság következtében akaratlan hiány járul hozzá. *A természetes szervezet a korrelát feladatokat* ösztönösen —illetve hagyományosan — *együtt oldja meg*. A mesterséges szervezet ereje — és gyengesége — ép abban van, hogy *egy* célt ki-Tagad egy összességből, s minden energiát — a közösségeknél szokatlan módon és mértékben — képes arra az egyre koncentrálni. Ebben az egyben fölénye van a mesterséges organizációnak szemben minden természetes „közösséggel“; az egész szociális problémában nincs mégsem fölénye. A mesterséges organizáció koncentrált ereje mellett is törékeny, főkép egyoldalú, töredékes részletmegoldást jelent.

A természetes szervezetek (quasi-organizmusok), melyek végre időtállóbb s önállóbb szervezetek, *nem pótolhatók mesterséges szervezetekkel*, viszont *kiegészíthetők*. Ilyen közösségkiegészítő szervezet az állam, mely „organizmust kiegészítő organizáció“, avagy szerves közösséget *kiegészítő szerkezet*, ámbár lehet, volt és van állam, mely ideig-óraig közösség nélkül is fennáll, mint többé-kevésbbé átmeneti jelenség. A kiegészítés más, mint a pótlás. A közösség mint elsősorban szellemi s erkölcsi nevelőtestület él és hat; nem olyan mint eszközökre rátaláló, technikailag invenciózus intellektus, viszont a mélyebb, válságosabb történeti problémáknál egyedül tartó, összetartó és harcoló morális erőként lép fel. Innen van, hogy sub specie temporis virulens közvélemény mögött bizonyos közösségek vannak,⁸³ sub specie aeternitatis életproblémák mögött pedig egyházak, mint évezre-

⁸³ V. ö. *Közönség és közösség*. Társadalomtudomány. 1925.

des szellemi közösségek állanak. Elgondolható: a világ leghatalmasabb gazdasági vállalatai is aránylag könnyű szerrel elnémíthatók, lerombolhatók, viszont a történelem mutatja, hogy rendkívül nehéz leszereelni, elnémítani aránylag kicsiny szektákat is.

Vannak természetes közösségek, amelyeknek szellemi, morális hatóképessége elsősorú szükség. Ilyen a család. Ez ma gyengének mutatkozik — különösen látható Amerikában — a szétzaggató, alapjában közönyös hatásokkal szemben, amelyek túrik_ns itt-ott előmozdíják a család „szociális terhét“. Ez a tényállás, belátható, „szervezéssel“ a család keretén belül nem változtatható meg. Általában az ily természetes közösségek — tömegükben kisformátumú egységek — szervezésére gondolni sem lehet. Mit is lehetne „szervezni“ a családban, avagy nem contradíctio* in adjecto-e embereket „családdá szervezni“? A családot bontóhatalmakkal szemben ma már kétségtelen szükség egy minél intenzívebb és extenzívebb „családvédelem“.⁸⁴

A szociálpolitika eddigelé lényegében *szervezési elveket* adott elő. Látható, hogy nem minden szociális területen érvényesülhet a szervezési elv egyáltalán. Vannak természetes területek, amelyek a dolog természeténél fogva rezerválandók a szervezés mesterséges módszereivel *szemben*. Vannak oly területek, amelyek természetes funkcióihoz másnak nem kell hozzájárulnia, mint ápolásnak.

A közösségek elsősorban szorulnak ma arra, hogy a szervezés-teremtette mesterséges alakulatok ne szorítsák ki helyökből. A szervezés szinte operatív beavatkozás lehet, s az operációnak megvannak a maga kiméleti előfeltételei. Nem szabad hinnünk, hogy a társadalom tetszés-szerinti elemekből racionálisan összerakható. A múlt század még hitt a merőben hideg számításon alapuló összeállításban, mindenekelőtt a szerződéses viszony általánosíthatóságában. Ez a hit nem nézte meg a mesterséges szervezetek társadalmi hátterét. Ma már Vierkandt⁸⁵ felismeri: „A felvilágosodás-régi racionalizmusa tudomás szerint a társadalmi életre vonatkozó elméletében főként csak a *társulati* viszonytal számol, amelyet mint tisztán külsőleges szerződési viszonyt próbált megfejteni, holott a *közösségi* viszonyt figyelmen kívül hagyta. Ha azonban a két viszony közül csak az egyikre akarunk szorítkozni, úgy ennek a közösségi viszonytal kell lennie, mert ez a lényegesebb úgy történeti, mint rendszertani tekintetben.“ A szociológia immár négy év-

⁸⁴ V. ö. a genfi egyetem szociológia-tanárának, Dupprat-nak rajzát: *Le lierr familiái*. Causes sociales de son relâchement. 1924.

⁸⁵ *Gesellschaftslehre*. 2. völlig umgearb. Aufl. 1928. 315.

tizede világosan felismerte a „közösségi“ szervezetek nagy jelentőségét, annak dacára a szervezési munka oly irányban — és arányban — haladt, hogy megengedte a legtöbb, soknemű közösségi kapcsolatok lazulását — különösebb figyelem nélkül, mi lassanként a megnőtt közösségek „kihűlésére“ vezetett. „A modern kultúra volt az, mondja ismét a berlini egyetem szociológia-professzora, amely az életviszonyok nagyméretűségével együtt a [mesterséges] társulati viszony értelmében a kölcsönös érintkezés elhidegülését hozta magával. Kiváltképpen egyoldalúlag gazdasági vonatkozásokhoz szoktak az emberek. A 19. századba terjedőleg ezek mégis még mindig jobbra patriarchális viszonyokkal hatódtak át. Csak azóta jött létre további meglazulás és ezzel határozott kihűlés . . .“⁸⁶ Nagy része van ebben a szervezési elv derűre-borura való alkalmazásának.

Bogdanov⁸⁷ moszkvai tanár ezt írja munkája legelején: „Minden emberi tevékenység objektíve nézve vagy *organizáló*, vagy *dezorganizáló*“. Ez kifejezi a korhangulatot: ott, ahol nem organizálunk, szükségkép dezorganizálunk. Egyetlen út marad, mindenütt való szervezés. Ez a „pomorganizacionizmus“ nézetünk szerint önmagában veszélyes irányzat, mert nemcsak közönyösen nézi közösségek pusztulását, hanem maga is — belső ellentmondásban — dezorganizáló.

Minden szervezés, mely új alakulat létrehozására törekszik, megkívánja, hogy a szervezendő elemek szabad, diszponibilis, lebegő s felfogható állapotban álljanak rendelkezésre (E). A szervezés megkíván bizonyos, előzetes szervezetlenséget, lazaságot, sőt szétesettséget. A szervezés láza nem csak közönyösen veszi azt, hogy munkája megindulásakor közösségek intenzíve együttélő elemei bomladozóban vannak-e, vagy sem, hanem ellenkezőleg — számára kedvező az előzetes bomlás. Maga a szervezés — legalább ennyiben, indulási érdekből — szervezettség-ellenes. Ez is ime, sajátos ellentmondás ...

Mielőtt zárnök fejtegetésünket, hangsúlyozni óhajtjuk: nincs szándékunkban lényegében redukálni a szervezési energiát. Nem akarjuk hangsúlyozni a fennálló állapottal kapcsolatban Metternich egyoldalú mondását: *quieta, non movere*. A szervezési hitre mindig szükség van. Csupán a panorganizációs hit határt nem ismerő igényei ellen emelünk vétőt, a vak mindent-szervezés természetes határvonalaira hívjuk fel a figyelmet; továbbá arra, hogy *a maga helyén* érvényesülő szervezés is csak egy bizonyos pontig talál „szervezési optimumra“, azon túl már erővesztés áll be; vé-

⁸⁵Vierkandt, i. m. 316.

⁸⁶*Allgemeine Organisationslehre*. 1926. 1. 1.

gül arra, hogy a tizenkettedik órában a szociológiának oka van figyelmeztetni a *természetes* közösségek, quasi-organizmusok pótolhatatlan szerepére, oly közegre, mely a *mesterséges* szervezési aktusok számára — lényegében — hozzáférhetetlen.

A jövőben kell, hogy a szociálpolitika kétféle, *elvileg párhuzamos* feladatot lásson maga előtt. Röviden: a szociálpolitika területe *elvileg* két részre oszlik: 1. a szervezés, 2. az ápolás területére. Egyik a mesterséges, másik a természetes szervezetek területe. Az: előbbihez az ápolás kevés, az utóbbihoz a szervezés — idegen. A szervezési elméletekből kiderül az, hogy az organizáció-elv egyoldalú. — A jövő szociálpolitikájának kétségtelen támasza lesz az az eljövendő szociológiai elemzés, mely a szervezésprobléma részleteibe is bevilágító adatokkal fog szolgálni.

Dékány István